dr. ali şeriatı

İNSANIN DÖRT ZİNDANI

işaret

BEŞİNCİ BASKI

35

İNSANIN DÖRT ZİNDANI DR. ALİ ŞERİATİ

işaret

işaret yayınları: 35
çeviri eserler: 21

özgün adı:
çêhar zindân-i insan: die vier Gefanéngnisse
des Menschen/nisan 1981-Bonn

tashih
işaret

kapak
yazıevi

dizgi
mavi matbaa

baskı
gümüş ofset

cilt
tuğ ciltevi

1. baskı / haziran 1984
2. baskı / temmuz 1985
3. baskı / ocak 1990
4. baskı / ağustos 1992
5. baskı /mart 1997

ISBN 975-350-018-1

işaret yayınları
ankara cad.107/63
34410 cağaloğlu-istanbul
tel:519 17 28

İNSANIN DÖRT ZİNDANI

DR. ALİ ŞERİATİ

Çeviren ve Notlandıran
Prof. Dr. Hüseyin Hatemî

işaret yayınları

istanbul-1997

SUNUŞ

Bu kitap, kısa bir ömre çok yararlı işler sığdırmayı başaran Dr. Şeriati'nin (1933 - 1977) bir konuşmasının çevirisidir. Konuşmanın, Almancaya özetlenerek yapılan çevirisi de göz önünde tutulmuş, ancak çeviri, Farsça metinden yapılmıştır. Dipnotlarının hemen hemen tamamı tarafımdan eklenmiştir.

Dr. Şeriati'nin bıraktığı eserlerin toplu ve titizce gözden geçirilerek, bilimsel bir yayımın yapılması, çevirileri de kolaylaştıracaktır. Belki böyle bir yayım vardır da, ben göremedim. Böyle bir eser, özellikle 'konuşmalar' sırasındaki kaçınılmaz tekrarların ayıklanarak bir 'seçmeler' kitabının meydana getirilmesini de kolaylaştırabilir.

Konuşmanın içeriği üzerine daha şimdiden birşeyler söylemek istemiyor, hüküm vermeyi okuyucuya bırakıyorum. Ancak, kitabın, okuyucuyu da beni sarstığı gibi sarsabileceğini ve

daha fazla düşünmeye yönelteceğini umuyorum.

Bu çeviri, rahmete vesile olması niyazı ve ümidi ile, yazarın ve 1494 yılında İstanbul'da şehid edilen Müderris Lütfi'nin hatıralarına ithaf edilmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin Hatemî
İstanbul, Mart 1984

İNSANIN DÖRT ZİNDANI*

Hanımlar, beyler, aziz öğrenciler,

Sizleri bu vesile ile kutladıktan sonra, sözlerime başlamadan şunu arzetmek isterim:

Benim bu geceki konuşmam, alışılmış anlamda bir konuşma olmaktan çok, bir tasarımın, bir savın, bir kuramın sunulması olacaktır. Kanıtları üzerinde fazlaca durmaksızın ve fazla açıklama yapmaksızın yalnız bu savın (tez) anaçizgilerini belirleyeceğim. Bazı noktalarda ayrıntılara inmem de, sadece savın daha iyi açıklanabilmesi ve aydınlanabilmesi için, gerekli olduğu ölçüde kalacaktır. Konuşmam bittikten sonra da, bu sav ve kurama ilişkin her türlü soru, tereddüt ve eleştirileriniz için huzurunuzda bulunacağım. Bir kez daha önceden belirteyim ki, bu konuşmam bir konunun üzerinde ayrıntılı ve çözümlemeli bir araştırma değil, bir kuramın sunuluşu olarak kalacaktır.

(*) Bu konuşma Ekim 1970'de Abadan'da, Petrol Fakültesi öğrencileri önünde yapılmıştır. (Almanca çeviride verilen açıklama.) Bu aya rastlayan bir mübarek gün (muhtemelen Berat Kandili) dolayısı ile yapıldığından, dinleyiciler kutlanmaktadır.

İlgi çekicidir: İki-üç kez Abadan'a geldim ve burada konuştum. Konuşmalarımın konusu doğrudan insana ilişkin sorunlar üzerinde yoğunlaştı çoğunlukla. Bu husus tesadüfi değildir. İnsan yaşamının en büyük sorunu bizzat 'insan' sorunudur. Hayat ne ölçüde aydınlanırsa aydınlansın, yeryüzünün güçlükleri ne ölçüde kolaylaşırsa kolaylaşsın, insan ne denli dünyaya egemen olursa olsun, sorunlar ne denli çözülürse çözülsün, bu ölçüde de 'insan' sorunu belirsizleşmekte ve giderek trajik boyutlara varmaktadır. Bilim aracılığı ile her gün eskisine oranla daha çok sorunun cevabı verilebilmektedir. Gelgelelim «insan nedir?» sorusu da daha güncel olmakta ve gitgide sorunlaşmaktadır. Nitekim bu bunalıma, Batı'da bizden daha büyük boyutlarda ve bizden daha erken varıldığını görüyoruz. Orada **«insanın kim olduğunu bilmiyorum!»** trajedisi bizden daha fazla sezilmektedir ve bir ölçüde bizim aydınlarımızı da etkileyecek boyutlara varmış bulunmaktadır. Demek oluyor ki Çağdaş İnsan için temel sorun insanın kendisidir. **Nedir insan?** İnsanın bilinçli, doğru ve mantıkî bir tanımına ulaşmadıkça hiç bir sorun çözülemez, mümkün değildir.

Bir fakültede eğitim ve öğretim konusunda yaptığım bir konuşmada(1) şunu açıklamaya çalışmıştım: Bugün tartışılmakta olan çe-

şitli eğitim ve öğ etim öğretilerinin tümü çıkmaza girmiştir. Çeşitli felsefi temellere dayanan tüm dünya öğretim düzenlerinin (sistem) hiçbiri başarılı olamamışlardır. Herbiri başlangıçta büyük gürültü koparmışsa da sonra yetersizliğini göstermiştir. Bu durum, bu eğitim ve öğretim düzenlerindeki bir kuruluş eksikliğinden değil, şu husustan kaynaklanır: Günümüz dünyasının büyük öğreticileri ve eğitim ve öğretim düzenlerinin kurucuları; insan eğitim ve öğretiminin uygulayıcı yöntemlerine geçmeden önce insanın niteliği sorununu çözmelidirler.

İnsanın ne olması gerektiğini, ne olduğunu kavramıyor isek, diğer bir deyişle açık ve üzerinde anlaşılmış bir insan gerçeği düşüncesine ulaşmamış isek kültürü, eğitim ve öğretimi, ahlâkı ve toplumsal ilişkileri düzeltme yolundaki bütün çabalarımız boşunadır ve boşa gitmiştir. Böylelikle de aşılama ve ayıklama yöntemlerini, bağbakımını ve bitkibilimini çağdaş bilimin en üst düzeyinde bilen, gelgelelim diktiği ağacın türünü düşünmeyip içinde bulunduğu toplumun hangi ürüne ihtiyaç duyduğunu göz önünde tutmayan bir bağcıya benzeriz. Gerçekten de bugün insanı ve toplumu düzeltmek isteyen herkes için böyle bir benzetme yapılabilir. İnsan sorununu çözmeden önce ileri ve başarılı bir eğitim öğretim düzeyine varmamız

imkânsızdır. Yeryüzündeki toplum düzenlerinden hiçbirinin, Marksizm ve Sosyalizmden bütün diğer ideolojilere kadar, insanın ne olduğunu söyleyip açıklamadan ve insanın kendi yaratılışını temel alarak izlemesi gereken son ve öz amaçların hangi amaçlar olduğunu belirlemeden, daha doğrusu bu çizgiye erişmeden önce. başarılı olmaları imkânsızdır. Yüksek düzeyde toplum, büyük uygarlık, siyasî veya iktisadî öğreti düzenlerinden çok daha önce, ne tür bir insan oluşturmak istediğimiz ilke olarak belirlenmelidir. Şu halde herşeyden önce insan olma, ve nasıl insanlaşma sorunu çözülmelidir. Her sorunun temeli budur, ister sonra dine bağlı kalmak istemiş olalım, ister din dışı, ister sosyalist, ister onun karşıtı, ister ilerici, ister gerici, sonradan izlemeyi ve ulaşmayı dilediğimiz biçim ne olursa olsun, önce bu sorun hepimiz için çözülmelidir.

[Malesef ben yılda bir kez —o da gelip gelemeyeceğim kesin belli olmayarak— buraya geliyorum ve her zaman ilk aşamada kalıyorum. Bundan sonra kurmam gerekene fırsat kalmıyor. Bu husus gelecek yıla kalıyor ve bir sonraki yıl dinleyici nesli de değişmiş oluyor. Malesef bu bir bakıma öğreticilerin kaderidir. Eski öğretim düzeninde, medreselerde, öğrenci öğreticisini kendi seçerdi. Şimdiki düzende iki taraf da birbirini seçmiş değildir. Eski düzen

içinde öğrencinin seçtiği öğretici, öğrencisini kendi öğretisine göre basamak basamak ilerletir ve son aşamaya ulaştırırdı. Bugün başlangıç bilgilerini verip sona ulaştığımızda yılın da sona erdiğini, öğrencinin gidip yerine yeni bir öğrenci topluluğunun geldiğini, tekrar baştan başlamamız gerektiğini görüyoruz. Bu sebeple de sürekli olarak başlangıçta kalıyoruz. Bir öğretmenin öğrencisine: «— İki yıldır aynı sınıfta kalmaya utanmıyor musun?» dediği anlatılır. Öğrencinin cevabı: «Sen utan ki, yirmibeş yıldır aynı sınıftasın.» Böylece, bu düzen içinde öğrenci hep başlangıç yapmakla kalıyor ve sonuca ulaşamıyor.] (2)

Bugünkü konuşmamın konusu yine «insan» hakkında olacaktır. Çünkü yukarıda belirttiğim gibi bugün insan her zamankinden çok meçhuldür. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarından içinde bulunduğumuz yirminci yüzyıla kadar feylesof ve düşünürlerin çoğu, hatta yazarlar ve sanatçılar, insan konusu üzerinde çok durmuşlardır. Herbirinin insan konusunda bir eseri, bir araştırması, veya bir kuramı, görüşü vardır. Bu sebeple insan da her zamandan çok çağımızda karanlık ve güvensizlik içindedir.

Benim savımın (tezimin) özü şudur: İnsan dört zorlayıcının (cebrin) etkisindedir; insan dört zindanın tutsağıdır. Bu dört zorlayıcı gü-

cün etkisinden özünü kurtarınca özde insan olabilir ve gerçek anlamı ile insan olmak bu dört zindandan kurtularak özgürlüğün elde edilmesine bağlıdır.

Savın açıklanabilmesi için önce bu Dört Zorlayıcı'nın ne olduğunu bilmek gerekir. İkinci olarak, insan bu dört zindandan, diğer deyişle bu dört zorlayıcı gücün etkisinden nasıl kurtulabilir? Bundan da önce: İnsan dediğimizde neyi kastediyoruz? Bu sorunu gözönünde tutmak gerekiyor. Çünkü ancak «insan»ın özel bir tanımlaması ile birlikte «bu insan dört zindanın tutsağıdır» diyebiliriz. Şimdi bu özel tanımı sunuyorum: Dostlarımdan Kur'an üzerinde araştırma ve incelemeler yapan biri söylerdi: Kur' an'da «insan»a ilişkin iki sözcük vardır. Bu canlı türünden söz edildiğinde iki sözcük kullanılmaktadır. Bu sözcüklerden birisi «beşer», diğeri «insan»dır. Kimi zaman «beşer» kullanılır («...ene beşerun mislukum») (3), kimi zaman da «insan» denir. («...ve kânel-insânu acûlâ» (4) ya da «...ve hulık-al-insanu zaîfâ») (5).

«Beşer» ve «insan» kelimesi arasındaki fark şudur: «Beşer» dendiğinde kastedilen, varlıkların gelişim süreci sonucunda yeryüzüne gelmiş bulunan, bugün de yaşamakta olan ve bu türden üç milyar bireyin şimdi de yeryüzünde eylemde bulunduğu iki ayaklı canlı varlıktır. «İn-

san» dendiğinde ise olağan-dışı, üstün ve bilmecemsi gerçek anlaşılır ki özel bir tanımlamam vardır ve bu tanıma tabiatın diğer görünüş ve belirtileri (fenomen) girmez. Şu halde iki «insan» kavramı vardır: Birisi dirimbilim (biyoloji) konusu olan insan, diğeri ise şairin üzerinde konuştuğu, feylesofun söz söylediği, dinin ilgilendiği insan.

İlk tür, türün bütün bireyleri arasında ortak fizyoloji, dirimbilim ve ruhbilim (psikoloji) özellikleri —kara, ak, sarı kuzeyli, güneyli, doğulu, batılı, dindar, dinsiz, hepsini kapsamak üzere— olan belirli özel canlı türüdür. Bu ortak temel kanunlar dolayısı ile tıb, eczacılık, farmakoloji, anatomi, teşhis, patoloji, dirimbilim ve ruhbilim oluşmuştur. Fakat «insan» ikinci anlamı ile, insan kimliğinde bulunmak (insan «imek») (6) gerçeğidir ve bu özellikler «beşer» türünün her bireyinin belirli bir ölçüde «insan» kimliğinde bulunmasına yol açar.

Demek oluyor ki «insan» dediğimizde şu anda üç milyar bireyin yeryüzünde var olduğu türün bireylerini birlikte kapsamına alan tanımı kastetmiyoruz. Bu türün bütün bireyleri «beşer»dirler, fakat bu bireylerin tümü de insan değildir. Her birey bir ölçüde ve bir dereceye kadar insan olabilmiştir. Şu halde şu tanıma ulaşmış oluyoruz: Bu türün tümü de «be-

şer» olan ve tümü de diğeri ölçü ve oranında «beşer» olan bireyleri arasında öyleleri vardır ki «insan olmak» veya «insan imek» aşamasında üstün veya daha aşağıdaki derecelere ulaşabilmişlerdir. Demek ki «beşer» türü, değişim ve gelişim süreci içinde «insan olma»ya doğru adım atmaktadır.

Beşer bir «imek»tir (sein). Buna karşın insan bir «olmak»tır (werden) (7). İnsan'ın «beşer»den ve bütün diğer tabiat olgularından farkı —hayvan olsun, bitki veya cansız nesneler olsun farkı— şuradadır: Doğanın bütün diğer görünüşleri birer «imek»tir. Yalnızca insan yukarıda belirtilen özel anlamı ile bir «olmak»tır. Ne demektir bu? Meselâ akkarıncayı (termit) gözönüne alırsak; onbeş milyon yıl öncesinden akkarınca yuvası izlerine Afrika'da rastlanır. Görürüz ki bugün nasılsa o dönemde de yaşayış biçimini ve yuvasını aynı biçimde düzenlemekte ve kurmakta idi. Şu halde akkarınca «imek» konusu olan bir varlıktır. Var olduğu her dönemde, bulunduğu her yerde ve türünün her bireyi, durağan ve değişmez bir varlığa sahiptir. Her zaman belirli ve değişmez bir tanımı vardır. Dağ, yıldız, su, hayvan, at, arslan, kuş ve «beşer» de böyle. İnsanın değişmez bir tanımı vardır: İki ayağı üzerinde yürüyen bir varlık söz konusudur. Değişmez tanımını fantezi tarzında olarak bir yazar —Merih gezegenine

giden bir büyük bilginin dilinden— kitabında belirtmektedir. Gezgin olarak Yeryüzünden Merih'e giden bu bilgin, Merih'te inerek caddelerde dolaşmakta iken bir fakültede verilecek bir konferans ilanı görür. Merih bilginlerinin birisi Yeryüzüne yaptıkları son sefer ve dünya canlıları hakkında konuşacaktır. Dünya'dan gelen bu bilgin de konferansa katılır. Merih gezegeni bilginlerinden birinin kürsüye çıktığına ve şöyle konuştuğuna tanık olur: «—Evet, sonunda Dünya'da hayat olduğunu ileri süren bilginlerin görüşleri doğrulandı. Son araştırmalar hayat açısından çok ileri aşamada bulunan varlıkların orada var olduklarını gösterdi. Bunlardan bir tür «beşer» adını taşımaktadır. Sizin bu varlık hakkında zihninizde bir tasavvur bile olmadığı için, bu «beşer»in niteliğini size iyice açıklayamam elbette, ancak özet olarak söyleyebilirim ki iki deliği, dört tutamağı olan bir kırbaya benzer. Beşer diye adlandırılan bu canlılar Dünya yüzünde o yandan bu yana, garip ve hiç bir gezegenler topluluğunda benzeri olmayan biçimde harekete geçerler. Bu canlılarda özel bir «biribirini öldürme» deliliği vardır. Zaman olur, biribiriyle hiç bağlantısı olmayan uzak noktalardan harekete geçen ve biribirini hiç tanımayan bu canlılardan büyük topluluklar bir tasarım, düzen, heyecan ve dürtü ile kuşanır ve son derece modern silah ve üst düzeyde donanımla yola düşerler, işlerini - uğraşlarını

ve ailelerini bırakırlar, karşılıklı saf bağlarlar sonra kıyasıya savaşırlar. Önce yiyecek sağlamak için buna ihtiyaçları olduğunu sanıyordum.(8) Fakat sonra gördüm ki biribirlerini şaşılası çabalarla ve yığınla öldürüyor, ardından kalkıp evlerine dönüyorlar. Sonra biri yine çıkıp öne düşüyor, yine bir topluluğu diğerine karşı kışkırtıyor, yine başka bir topluluğa çullanıyorlar. Kısaca, «beşer» adını alan bu canlı türünün kendine eziyet etme ve öldürme ile dolu bir tarihi var. Bütün donanımlarını biribirlerini öldürme araçları uğruna harcarlar, üstelik biribirlerine karşı gerçekten bir kin duymaları da gerekmez. Sonra yine büyük çapta yığınla öldürmeler başlar. Hiç biri de öldürdüğünü yemez ki hiç değilse bu sebeple biribirlerini öldürüyorlar diyelim. Besinlerini başka yollardan sağlarlar. Biribirleriyle boğuşma, vuruşma,. yığınla öldürmelerden ve biribirlerinin evlerini yakıp yıkmalardan sonra bunları öylesine bir gurur ve böbürlenme alır ki bunun nasıl ruhsal bir durum olduğunu biz anlayamadık. Sonra destanlar düzer - koşarlar. Yiyeceklerine gelince, şiddetli bir hırsla yan taraflarındaki tutamaklarla toplarlar. Fakat bu çok latif yiyecekleri, hoş kokulu ve tatlı meyveleri, yeryüzünde biten çok güzel bitki ve çiçekleri toplarlarsa da bu şekilde yemezler —bu da bu varlığın deliliklerinden biridir ki sebebini biz anlayamadık—, zahmetle doğadan topladıkları bu

sağlığa uygun yiyecekleri, et ve ürünleri eve götürür, ateş yakar, özel kaplara doldurur, kötü renkli, keskin ve kötü tadlı baharlar katar, kaynatırlar, yakarlar, sonra yerler. Ardından da hastalanır, doktordan, yediklerini midelerinden teknik araçlarla çıkarmalarını rica ederler. Doktorlar bu sebeple onların toplumunda saygın ve çok kazanan kişilerdir. Bu hastalıklar, dünyadaki «beşer» türünün hastalıklarıdır. Aynı zamanda çok ileri gitmiş ve yeryüzüne ileri düzeyde egemen olmuş bulunmasına karşın, öylesine delilikleri vardır ki şimdiye kadar hiç bir hayvan bu deliliklere tutulmuş değildir.»

Çarpıcı ve ağır olmasına karşın «beşer»in bu tür tanımlamasında gerçek vardır. **Beşerin tarihini okuduğunuzda görürsünüz ki Beşer Budalalıkları Tarihi, Beşer Bilinci Tarihinden daha zengin ve daha ilgi çekicidir. Her zaman böyle olmuştur ve bugün de böyledir.** Bu anlamda «beşer» doğanın bir mensubudur, değişmez bir tanımı vardır. Tanımı, yeryüzünde ellibin yıl önce ortaya çkan bir maymundan bugüne kadar değişmiş değildir. Silahları değişmiş, yiyecekleri değişmiş, ancak türü ve özellikleri olduğu gibi kalmıştır. Vahşi ve bedevi bir kavmin başında olan Cengiz, geçmişte oldukça uygar toplumları yöneten büyük imparatorlar, bugünkü uygarlığı çekip çeviren büyük iktisat düzenlerinin, büyük ve güçlü yöne-

timlerin başında olan kimselerden hiç ama hiç farklı değillerdir. Fark sadece şuradadır: Öncekinin donanımı bugünkü ölçüde değildir, bugünkü uygarlık düzeni içinde eğitim de görmediğinden, gelir ve açıkça, **«öldürmeye geldim»** der. Konuşma, yalan söyleme ve kitaba uydurup gerekçe bulma yöntemleri gelişmiş, ilerlemiştir, yoksa bozgunculuk (nifak), yalan, adam öldürme, başkasını öldürüp varını yoğunu yağmalama zevki olduğu gibi kalmış, belki daha da güçlenmiştir. İşte bu anlamda «insan», değişmez tanımı olan «beşer»dir.

Fakat biz «beşer»lerin sürekli ulaşma çabasında olmamız ve «olmak» için uğraşmamız gereken yüce gerçeklik anlamında «insan» ise, ülküsel (ideal) özellikler olarak elde etmemiz gereken yüce özelliklerden ibarettir —bizde olmayan, fakat olması gereken özelliklerden ibarettir.— Demek oluyor ki beşerin amacı, ülküsü insan olmaktır. Tekrar edelim ki «insan olmak», erişildiğinde bir «imek» (sein, étre, bûden) durumuna varıldığını gösteren durağan bir aşama değildir. Hayır, insan sürekli «olmak» (werden, şoden) sürecindedir, sonsuza doğru sürekli ve ebedi bir gelişim süreci içindedir.(9)

«İnnâ lillahi ve innâileyhi râci'ûn»(10); bu ayette insanlık felsefesinin özü vardır.(11) «İleyhi râciûn»; yani insan Tanrı'ya yönelip dö-

ner. Buradaki «ileyhi» kelimesi, üzerinde durduğumuz konuyu belirlemektedir. İnsanın Tanrı'ya erişebildiğini, meselâ **Hallâc'**ın Tanrı'ya eriştiğini ileri süren Tasavvuf görüşünden ayrılıyoruz. Tasavvuf görüşü, Tanrı'ya erişebilmeyi kabul ettiğine göre Tanrı'ya durağan bir yer tanımış olur. İnsan da oraya erişince Tanrı varlığında durmuş demektir. Buna karşılık «ileyhi», «O'na doğru, O'na yönelik» demektir. «O'nda» değil, «O'na» değil, «O'na doğru», «O'na yöneliş»! O kimdir? Tanrı! «Tanrı'ya doğru» ne demektir? Tanrı değişmez ve durağan, belirli bir yerde değildir ki insan oraya erişince bu erişme hareketinin sonu olsun ve orada dursun. Tanrı sonsuzluktur, ebediyettir, mutlaktır. Demek oluyor ki insanın Tanrı'ya yönelik yolculuğu (hareketi), ebedi ve sürekli, duruşu olmayan, sonsuz tekâmüle (gelişim ve olgunlaşım) ve sonsuz Aşkın'a (transcendens, müteal) yolculuktur. Bu; «olmak» (sein, şoden) ve insan olmak sürecini ifade eder.

Bu insanın üç özelliği vardır: Olması gereken ve olma sürecine girmesi gereken bu insanın üç özelliği vardır: İlk olarak **bilinçli**, öz varlığının bilincinde olan bir varlıktır. İkinci olarak **seçme yeteneği** vardır. Üçüncü olarak **yaratıcı** özelliği vardır.(12) İnsan'ın bütün diğer özellikleri bu üç ana özellikten kaynaklanır. Şu halde içimizden herbiri öz benliğinin bilin-

cine varabildiği ölçüde, gerçekten seçim yapabilme aşamasına ulaşabildiği ölçüde, sonra oluşmayanı ve doğada bulunmayanı meydana getirebildiğimiz ölçüde «insan» olabilmiştir. Böylece olması gereken insanın özellikleri açıklanmış ve aydınlanmış oldu. Şimdi de insanı bu oluşum süreci üzerinde engelleyen etkenleri tanımalıyız ki onları bertaraf ederek öz hareketimizi, yaratılışımıza dayanan ve bize özgü (fıtri ve zati) hicretimizi (göçümüzü ve seferimizi) olgunlaşma, gelişme ve insanlaşma süreci içinde sürdürebilelim.

Dört zorlayıcı güç insanı öz bilincinden, seçme yeteneğinden ve yaratıcılık niteliğinden alıkoymaktadır. **Descartes'**ın (13) şu cümlesi çok tanınmıştır: «Düşünüyorum, demek ki varım.» Bu cümle, aynı zamanda **Descartes'**ın şüphesini de gösterir. Önce herşeyden şüphe etmiş, sonra **«— Fakat şüphe etmekte oluşumdan da şüphe edemem. Demek ben varım ki şüphe ediyorum, şu halde ben varım!»** demiştir. Sonra da **«düşünüyorum demek ki varım!»** cümlesi üzerine büyük öğretisini temellendirmiştir.

İkinci söz Gide'indir.(14) «Duyumsuyorum, demek ki varım!» Üçüncü söz de Albert Camus'nündür (15): «Başkaldırıyorum, demek ki varım!» Bu üçüncü daha doğrudur. Aslında varoluşun bu üç ölçütü de doğrudur. Düşünen var-

dır ki düşünür. Duyumsayan vardır ki duyumsar. Başkaldıran, isyan eden de vardır ki başkaldırır. Fakat burada üç tür «imek» (sein, büden) söz konusudur ve insana özgü üç varoluşun en üstünü «başkaldırıyorum, demek ki varım»dır. (16)

Âdem Cennet'te olduğu ve başkaldırmadığı sürece adam değil bir melek (gibi) idi. (17) Fakat insan Cennet'te ve Cennet'in tüketime yönelik hayatı içinde isyan eder ve o meyveyi yedikten sonra (akıl, uzgörüş ve başkaldırma meyvesi) vaat edilen Cennet değil keyif çatma ve hayvanlara yaraşır tüketim Cenneti olan o Cennet'ten çıkarılır. (Ödül olarak vaadedilen Cennet, Âdem'in, tardedildiği Cennet'in karşıtıdır) (18). Sonra Yeryüzü'ne gelir ve uğraşı, çaba, savaşma ve keşmekeş içinde kendi hayatını üstlenme ödevini yüklenir. Ana ve baba, kendilerine başkaldıran çocuklarını evden uzaklaştırdıklarında kendi hayatının sorumluluğunu da kendisine bırakmışlar demektir. Bu doğrudan doğruya Sartre'ın (19) «délaissement» teriminin; «egzistansiyalizm» (varoluşçuluk)'in özü olan kavramın çevirisidir. Yani insan «kendine bırakılmış, terkedilmiş bir varlıktır», tabiat (doğa) içinde kendi yaşamının sorumluluğunu üstlenmiştir. Diğer bütün canlılardan bu bakımdan farklıdır. Hayvanlar doğadan gelen içgüdülere sahiptir ve bunlarla güdülürler. Kendileri kendi

yaşama biçimlerini seçemezler. Özünün bilincine varan, Cennet'e, hatta Tanrı'nın iradesine başkaldıran insan, evrende yaratılmış yeni bir varlıktır. Aynı insan sonra ibadet ve itaat ile —ki yine bu ibadet ve itaat onun tarafından seçilmiştir— kurtuluşa erişebilir. Başlangıçtan beri bilinçsiz bir kul olarak ibadet eden insanın ibadeti değersizdir. Başkaldırma bilincine ulaştıktan sonra itaat eden insanın itaati ise, istenmiş, iradi bir itaattir. Şu halde insan, tabiat içinde **seçebilen** tek varlıktır. Camus'nün «başkaldırıyorum (révolte), benliğime egemen düzene, doğaya, topluma karşı ayaklanıyorum ve birşeyi yadsıyıp yerine başka birşey seçebiliyorum» demesi de aynı anlama gelir. Bunu yapan, «varolan» insandır. Buna karşılık Descartes'ın «düşünüyorum, demek ki varım» veya Gide'in «Duyumsuyorum, demek ki varım» sözleri, «var» olmayı (imek) kanıtlasalar bile «insan» olmayı (imek'i, insanlık aşamasına erişmiş bulunmayı) henüz kanıtlamış değildir.(20)

İnsan, kendi bilincine sahip bir varlıktır. Şu anlamda ki: Bütün doğada yalnız bu varlık öz benliğinin bilincine varabilmiştir. Benlik bilincinin tanımını şöyle yapabiliriz: **Kendi niteliğini (keyfiyet) ve yaratılışını, özyapısını, Evren'in niteliğini ve öz-yapısını, kendisi ile evren arasındaki ilişkinin niteliğini ve neliğini algılama (idrâk).**

İnsan bu üç temelde ne denli bilinçlenirse o ölçüde insan olabilir.

İkinci olarak, insan **seçebilen** varlıktır. Yani insan doğada ve doğaya karşı, üzerinde egemen olan düzene karşı, hatta bedeni ve ruhi ihtiyaç ve zorunluluklarına, doğal gereksinimlerine, güdülerine karşı başkaldırabilen, ve ne doğanın onu zorladığı, ne bedeninin ve fizyolojisinin seçmesini gerektirdiği şeyi seçebilir. Bu, insan olma sürecinin en üstün aşamasıdır.

Bu, Tanrı'ya özgü bir şeydir. (21) Diğer hayvanlar içlerinde yaratılıp yerleştirilen içgüdülerin etkisinde oraya - buraya çekilen aygıtlar gibidir. Koyun türünde yılda bir kez cinsi istek belirir, belirmesini önleyemez, o dönemde cinsel içgüdüsüne hakim de olamaz, engelleyemez. Bu dönemden sonra da cinsel sorununu tamamen unutur. Cinsel istek koyunda belirir, açıklanır, yatışır. Bu husus koyunun bünyesinde Doğa'dan zorunlu olarak gelen bir özelliktir. Yaratılışından istek ve gereksinme gelince uyanır, yatışması gerekince yatışır.

İnsana gelince yalnız Doğa'ya karşı değil, kendi doğasına (maddi varlığına, bünyesine, yapısına) da başkaldırabilir. Kendini sevme ve koruma içgüdüsüne karşı gelerek intihara kalkışabilir. Kendini koruma, kendi kendini ve yaşamını gözetme içgüdüsüne aykırı olarak özveri

davranışlarına girişir, özünü bir düşünce uğruna veya başkaları uğruna feda eder. O, seçimini yapmıştır ve kendisini refahı, yaşamayı, yeme-içme ve giyinip-kuşanmayı ve tüketimi seçmeye çağıran bütün doğal özelliklerine aykırı olarak itiraz edebilecek ve başkaldırabilecek durumdadır, erdemli ve ahlâken düzenli (zahidçe) bir hayat sürebilir. Bu da yalnız insanın seçebilen bir varlık olduğunu gösterir; o'nu, seçtiğinden başkasını seçmeye çağıran bütün sebeplere karşın!

Üçüncü olarak, insan **yaratıcılık** özelliği olan bir varlıktır. En küçük şekillerden en büyük sanayi ve güzel sanatlar ürünlerine kadar insanın yaratılışında bulunan bu yaratıcılık özelliği insan fıtratında (ilahi) yaratıcılık kudretinin belirmesi ve yansımasıdır (Tecelli). Yalnız insandır ki biçimler düzer-koşar ve kurar. Bu sebeple bazı tanımlamalar «insan, alet yapabilen hayvandır» şeklindedir. Ne var ki insan yalnız alet yapabilen değil bundan daha öteye geçebilen bir yapıcı-kurucudur.

İnsanın yapıcılığı şu anlamdadır: Gereksinimler, Doğa'da bulunmayan şeyleri de isteyecek ölçüde gelişmiştir. Bu da «insan»ın oluştuğunu gösteren bir belirtidir. İnsan, çevresinde bulunan onun için yeterli kaldığı sürece doğal bir hayvandır. Doğanın kendisi için günlük ola-

rak hazırladığı besini aramakla yetinir. Doğal gereksinimlerinden farklı gereksinimlerinin o'nu uğraş, çaba ve eyleme yönelttiğini ve gereksindiği şeyi Doğa'da bulamadığını gördüğü noktada, gelişim çizgisinde kendisinden önce gelen hayvandan ayrılmış demektir. Böylece bu insan tabiat imkânları bütününden daha öteye geçecek bir olgunlaşma ve gelişim göstermiş olur. İmkânları ve gereksinim duyuşları maddi tabiatın (doğa) güç ve yaratıcılığı ötesinde bir gelişme ve genişleme kazanmıştır. Bu noktada insan yalnızlık ve tek başınalık aşamasına —Heidegger'in söylediği gibi (22)— ulaşmış olur. İnsan, kendi türünün Doğa'da olmadığını, «buralı» olmadığını, onun yaratılış ve yapısının diğer hayvanlardan farklı olduğunu duyumsadığı, Doğa'da bulunmayan bazı ülkülerin (ideallerin) onu kendisine çektiklerini sezdiği anda «yalnızlık» (tekbaşınalık) aşamasına erişir. Bu aşamada girişeceği işlerden birisi, yaratıcı işlere el atmasıdır. Önce küçükten başlar: Dama çıkmayı istemektedir, uçmayı istemektedir, ne var ki doğa ona kanat vermiş değildir. Önce merdiven yapar ve dama çıkabilir. Böylece alet yapma işine girişmiş olur ve gemi, uçak, uzay gemileri, giderek bunun gibi sanayi eserlerine kadar varır.

Sanayi, Doğa'yı hükmü altına almak isteyen insanın yaratıcılık girişimlerinin tümüdür. Böy-

lece insan Doğa'da olan fakat kolayca elde edemediği nesneleri, yaratıcılık özelliğinin ona sağladığı imkânlarla elde ederek daha büyük başarılara ulaşır. Petrol toprak altındadır, fakat Doğa'nın ona verdiği imkânlarla petrolden yarar'anamamaktadır. Yahut filan bitkiden, Doğa'da bulunduğu şekli ile yararlanamamaktadır. Petrol sanayii veya tarım teknikleri ona Doğa'nın vermediği yeni imkânları sağlar.

İkinci ve başka bir türden insan yaratıcılığı da vardır. Bu sanatçı yaratıcılığıdır ve bu alanda artık «insan alet yapan hayvandır» tanımı yetersiz kalır. Burada insan ruhundaki ilahi bir tecelli söz konusudur. Güzel sanatlar da sınaî beceriler gibi insanın yaratıcılık yeteneğinin Doğa'da belirmesi, ortaya çıkmasıdır (tecelli). Sanayi alanındaki etkinlikler insanı yine Doğa'da olana ulaştıran yaratıcı insan etkinlikleridir. Buna karşılık güzel sanatlar alanında ise, insan ihtiyaç duyduğu şeylerle karşılaşmaktadır ki, aslında bunlar Doğa'da yoktur. Şu halde güzel sanatlar sanayi-ötesi bir faaliyet ifade eder ve bu eylem ve girişimleri ile insan Doğa'yı, özlem duyup istediği, ne var ki Doğa'da olmayan şey ile süsleyip bezemiş, zenginleştirmiş olur. Böylece insan Doğa'da araştırdığı eksikliği ve ruhunun ve gereksiniminin gelişim süreci boyunca Doğa'da sezdiği noksanı kendi sanatçı yaratıcılığı ile giderir, telafi eder. De-

mek oluyor ki **güzel sanatlar, Doğa'da insan için bulunması gereken, gelgelelim bulunmayan şeyi Doğa'ya bağışlamak üzere Doğa'nın işinin sürdürülmesidir.** Sonuç olarak; kuruculuk ve yapıcılık ile sanatçılık insan ruhunun üçüncü boyutunun (yaratıcılık) yansıması ve belirmesi demek olan insanlık özelliklerinden birisidir.

Sonunda şu tanıma ulaştık: Söz konusu edilen insan, yani biz, olabildiği denli erken ve hergün daha ileri ölçüde insan olma sürecinde gelişim sağlamalıyız. Bu konu, eğitim ve öğretimde, toplumda, kültür yaşayışımızda, toplumsal ilişkilerimizde ne yapmamız gerektiğini belirlemektedir. İnsan üç boyutlu, üç yetenekli bir varlıktır. Bu yetenekler önce öz benliğinin, Evren'in ve öz benliği ile Evren'in ilişkilerinin bilincine varma yeteneği (özünü ve Evreni duyumsamak, kendi yerini ve konumunu Evren içinde belirleyebilmek: ancak insan denen varlık bu bilince sahiptir), özgür olma özelliği, üçüncüsü de sanayi veya güzel sanatlar alanında yaratıcılık niteliğidir.

Demek oluyor ki bu özünün bilincine erişmiş, özgür ve yaratıcı varlık, insandır. Yine görülüyor ki bu üç nitelik tanrısal sıfat ile ilgilidir. Tanrı, Zat'ının bilincine sahip, irade sahibi (külli ve mutlak!) kurucu - yaratıcıdır (yine mutlak anlamda yegâne Yaratıcı veya yegâne

Yaradan). Şu halde söz konusu olan üç özelliğe sahip «insan» da bu açıdan tanrısal özellikleri andırmaktadır. «Tanrısal benzeri» deyimini «şirk» olacak, Allah'a eş ve ortak koşulması anlamına gelecek şekilde kullanmak istemiyorum. Demek istediğim şudur: İnsan bütün Doğa'dan farklı olan o varlıktır ki Tanrı'nın yüce sıfatlarını kendi varlığında ekip yetiştirebilir, böylece gelişme ve olgunlaşma yoluna girmiş olur. «Ve tahallaku bi-ahlakillah»(23), «Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız» demektir ki, insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğunu gösterir. «İnsan»; «beşer» değil!(24) Allah'ın halifesi olmayan «beşer», maymunun halifesi olur, onun ardından onun gelişiminin ardından gelmiştir.(25) İnsan ise, bütün tabiat varlıklarından ayrı olarak öyle bir varlık olur ki başkaldırabilir, seçebilir, bilinçlenebilir, doğaya karşı yaratıcılık yeteneğini kullanabilir. Bütün bunları Tanrı mutlak olarak yaparken, insan kendi nisbi haddinde gerçekleştirebilir.(26) İmdi, bu bilinçli, seçebilen ve yaratıcı varlık, dört zorlayıcı gücün, dört zindanın baskısı altındadır ki, bu güçler, insanı özbenliğinin bilincine varmaktan, yaşamı çevresindeki seçim yeteneğini kullanmadan ve yaratıcılık yeteneğinden yararlanmadan alıkoymaktadırlar. **Maalesef çağımız insanının büyük trajedisi buradadır: Bir ölçüde insan gereksinimlerinin birçoğunu ona sağlayabilen ideolojiler (tüm öğretiler) bile, insana nis-**

bi bilinç ve uyanıklık verebilmekte, beşer toplumuna gelişme ve güçlenme yolunu açarken insanın özünü unutmaktadırlar. Bu büyük çapta bir trajik sorundur. Nasıl oluyor da ideolojiler beşerin kendisini unutuyorlar?

Avrupa'da «Abdulkadir Mâlik» adında bir kimse vardır ve Cezayir'in tanınmış mücahidi Abdulkadir'in soyundandır.(27) Ne var ki bu adam bayağı bir kişidir. «Collège de France» da(28) «İslâm Fanatizmi (= Bağnazlığı)» adı altında bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında İslam öğretisi ve İslam inancı çerçevesinde insanın horlanması üzerinde duruyordu. O'na göre bu çerçeve içinde insan bayağı ve aşağılık görülür ve yozlaşıp soysuzlaşır. Meşiyyet'e(29) ve kaza ve kader'e, ancak ibadet ile insanın kurtuluşa (necat) erişebileceğine ilişkin inanç, ona göre insanı horluğa (zillet) sürüklüyordu. Konuşmadan sonra ben itiraz ileri sürdüm ve dedim ki: «— **Sözünü ettiğin bu İslâmî fanatizm (bağnazlık) yalnız senin hakkında doğrudur. Çünkü gerçekten burada söylediğin bütün sıfatlara kendin tam olarak sahip ve mazharsın. Ancak sorunu mantıksal olarak ele alırsak, insan, yukarıda naklettiğim tanımı ile, «Yüce Tanrı'nın halifesi» olmaktadır, yine bu tanım içindeki insan Yüce Tanrı'nın sıfatlarını benimsemeye uğraşma buyruğunu almaktadır.** Yine bu tanımla insan, evren içinde özbenliğinin bilin-

cine erebilen, seçebilen, yaratıcılık yeteneğini kullanabilen bir varlık olmaya çağırılmaktadır. Bu ideoloji mi insanı aşağılıyor, horluyor, yoksa ilerici ve mantıki boyutlarına rağmen sonunda yine insanı harcayan, feda eden çağdaş ideolojiler mi?»

Maddecilik (materyalizm, özdekçilik) insanın yapısını ve özünü maddenin yapısı ve özünden bilir. Daha başlangıçta yaptığı tanımla, o'nu, maddeden olmakla sınırlı gelişiminin çerçevesi içine hapseder. İnsan sadece madde yapısından olan bir varlıktan başka bir şey değilse, madde yapısında olmanın boyutlarından öteye gelişmesine imkân yoktur. Bu da insanın gelişim sürecinin maddi olgu ve görünüşleri içinde, madde yapısından olmanın boyutları içinde, sınırlanması ve engellenmesi demektir.

Doğalcılık (naturalizm) da insanı harcayan, feda eden bir başka görüştür ki onsekizinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıl başlarına kadar oldukça yaygınlaşmıştır. Doğalcılık şu görüştedir: Aslolan, «Tabiat» adlı canlı, fakat özbilincine sahip olmayan bir varlıktır. İnsan da bu canlı ve bilinçsiz doğa'nın (tabiat) bir ürünüdür. İnsan sonradan oluşmuş bir varlıktır ve onu meydana getiren doğa'dır. Ben özgür isem, duyumsuyorsam, seçiyorsam, birşey yapıyorsam, doğa benim kavrayışımı, seçim ve yaratıcılık yete-

neğimi yapmış ise ben de öylesine yapıyor, seçiyor, kavrıyorum. Şu halde insan özgürlüğü, doğa'nın onun yaratılış ve yeteneğine bağışladığı ölçüdeki imkânlarla sınırlanmıştır. Böylece insan; bu görüş içinde tabiat (doğa) görüngülerinden (phenem, phenoméne) biri olarak ele alınmaktadır. Doğa'da gelişmiş ve diğerlerinden daha fazla gelişmiş görüngülerden ayrılır. Bu görüş de «ben»i, istediğimi düşünebilen, istediğimi seçebilen ve yapıp-kurabilen bir varlık olarak feda etmektedir.

Heidegger, Kierkegaard(30) ve Sartre'ın varoluşçuluk akımına gelince, —Kierkegaard dışında— bu feylesoflar tanrıtanımaz olmalarına rağmen, Sartre, insanın bütün doğa'daki varlıklardan ayrı bir yapıya ve yaradılışa sahip olduğunu niçin söylemektedir? **Sartre**, Tanrı'ya ve metafizik'e inanmazken, aynı zamanda insanı bütün doğa'daki varlıklardan başka olarak kabul etmektedir. Yalnızca tabiat varlıklarından başka olarak kalmayıp ayrıca tabiat varlıklarına karşıt olarak kabul etmektedir. Diyor ki, Doğa'daki bütün varlıkların önce özleri (sosein, wesen, essence, mahiyet), sonra varoluşları, varlıkları (dosein, existence, vücut) belirlenmiş, oluşmuştur. İnsan ise önce varlık kazanır, sonra özü, mahiyeti belirlenir. Niçin böyle söylüyor? Çünkü kendi deyişi ile: «Tanrı'yı kabul etmediğimize göre, insan'ı ister istemez madde

alanına, tabii veya maddi doğaya yerleştirmek zorundayız.» Böylece yine insanı feda etmiş, harcamış, insan'a kıymış oluyoruz, insan «imek»i (sein, bûden) feda etmiş oluyoruz. Sartre ister istemez şöyle bir kurama varıyor: Bütün varlıklarda, mahiyetleri varlıklarından öncedir. İnsanda aksine varoluş mahiyetten önce gelir. Şu anlamda ki; marangoza ne yapmak istediğini sordunuz diyelim, «— Sandalye» diyecektir. «— Sandalye nedir?» diye sorduğunuzda, «— Sandalye işte şöyle bir şey, dört ayağı ve bir arkalığı var, tahtası, rengi de şöyle...» diye cevap verecektir. Bunu söylediğinde sandalyenin mahiyeti üzerinde konuşmuş olur, ne var ki, sandalye henüz varlık kazanmış değildir. Sonra keser, rende ve tahta ile sandalyeyi yapmaya koyulur. Böylece o, var olan «sandalye mahiyeti»ne —ki sandalyenin kendisi henüz varlık kazanmış değildir— varlık kazandırmak üzeredir.

Fakat insanda durum farklıdır. İlkin varlığı meydana gelir. Şu anda var olan beşer nedir. Henüz belli değil! Fakat vardır, varlığı vardır. Nasıl? Niteliği sonra bilinecektir! Ne yoldan? Sonra bilinecek. Niteliği, kendi kendini nasıl biçimleyip yapacağına bağlıdır.

Şu halde önce ne oldukları bilinen ve sonra varlık kazanan diğer varlıkların aksine ola-

rak insan, ne olduğu, ne olacağı bilinmeden önce varlık kazanır, ne var ki kendi şekilsiz hamurunu sonradan istediği gibi biçimleyecek, renk vuracak, şeklini ve yapısını belirleyecek bir iradesi vardır. Demek oluyor ki mahiyetini kendisi varlığından sonra belirler. Şu halde doğa veya Tanrı varlığımızı bize vermiştir, fakat mahiyetimizi kendimiz ve kendi irademiz ile belirlemeliyiz. Çünkü Sartre'ın sözüyle: iradeyi ve seçim yeteneğini insandan alırsak insanı insandan almış oluruz. Sonra da herşeyini yitirmiş olur. Sartre —yerinde olarak— şuradan bakmaktadır: Bugün temel alındığı gibi maddecilik veya doğalcılık görüşlerini temel alırsak insanı taşlaşmış ve dar çerçeveler içine hapsetmiş oluruz. **Kim insan gelişiminin ve olgunlaşmasının bir sınırda durduğunu kabul ederse insanlık kavramına (insan imek) karşı büyük bir suç işlemiş olur.**

«Vahdet-i Vücudçular» (tümtanrıcılar, pantheistler) da, bu akım tanrıcı (théiste) bir idealizm (ülkücülük) demek olmasına rağmen, insana kıymaktadırlar. Tümtanrıcı (vahdet-i vücudçu) görüş, ilâhî cebr(31) ile birlikte, İslam'da Cebriyye akımına mensup bazı kimseler tarafından da benimsenmiştir. Bu fatalist düşünce Hint Felsefesinde, bazı tasavvuf fırkalarında ve yine katolik mezhebinde yer alır. Tanrı, zatı'nın ve varlığının gerektirdiği bi-

çimde herkesi yaratmış, mahiyetini, iradesini, hayrını ve şerrini önceden belirlemiş ve alnına yazmıştır. İnsan dünyaya geldiğinde ilahi iradenin belirlediği şeyin dışında başka bir şey yapamaz ve başka bir şey de olamaz. Bundan da insan kendinden önce var olan bir cebre, zorunluğa feda edilmiştir **Hafız(32)** şöyle der:

Çu kısmet-i ezelî bî huzûr-i mâ kerdend
Ger endekî ne be-vefk-ı rîzâst, horde me-gîr!

(Ezelî kısmeti, paylaştırmayı; bizim yokluğumuzda yaptıklarına göre / Azıcık da rızaya uygun değil diye sızlanıp yakınma!)

Yani sana «— Efendi, böyle mi istersin, şöyle mi?» diye seslenmediler. Tanrı bizi dilediği gibi yarattı, yeryüzüne saldı. Şimdi her nasılsa öyledir işte, bizden nasıl olacağına dair izin alınmadı, bize seçimi bırakılmadı. Başka bir şair de bu şiiri kendine göre düzeltiyordu ki, bu düşünce doğru ise bu ikinci öncekinden doğru demektir: «**Tümü rızaya uygun değil diye sızlanıp yakınma!**» Çünkü cebr söz konusudur. «Cebr» karşısında ne yapılabilir ki? Hatta itirazcı durumunda olmak da yanlıştır, itiraz etmek hatadır. **Camus**'nün itirazı gibi: «Ben itiraz ediyorum» diyor. «Kime?» diye soruyorlar, «Tanrı'ya mı?», Tanrı'yı kabul mü ediyorsun yoksa? «Hayır» diyor. «Öyle ise kime itiraz ediyorsun?» diye soruyorlar. «— Bilinçsiz bir doğa

varsa, biz de bilinçsiz olarak oluşmuşuz ve gelişmişiz demektir.» İtirazın kime senin? Yalnızca sorumlu bir kişiye, bir sorumluluk makamına karşı itiraz edilebilir, sen Evren'de bu sorumluluğu kabul etmiyorsun ki? Bu durumda nasıl itiraz edebilirsin? (33) Bunun üzerine daha anlamsızca bir şeyler söylüyor: «— İtiraz ediyorum.» Soruyorlar «Niçin ve kime karşı?» Diyor ki, «Hiç kimseye!» Yani havaya yumruk sallayan birine benziyor. Sonra diyor ki, «— İtiraz ediyorum, çünkü itiraz etmemem imkânsız; itiraz etmeden yapamam!»

«İlahi meşiyyet» (ilahi iradenin herşeyi yönetmesi) insanın irade ve seçimi hiç sözkonusu olmaksızın hükmünü yürütüyorsa, (34) insan «sorumlu» değildir. Ve sorumlu olmayan insan da insan değildir.

Ondokuzuncu yüzyıl maddecilik (materyalizm) ve natüralizm (doğalcılık) görüşlerinin egemen olduğu çağdı. Ortaçağ ise hıristiyanlığın vazettiği determinist (cebri) görüşün, ilahi meşiyyet anlayışının egemen olduğu çağ idi. Sonra maddeciliğe ve doğalcılığa dayanan determinist (cebri, belirlenimci) görüş ortaya çıktı. Hıristiyanlığın determinist görüşü yerine başka bir determinizmi geçirdi. Ortaçağda kilise mensupları «bizler, biz insanlar Tanrı'nın dilediği gibi kendimize özgü irademiz olmaksızın yaratıldık» derken, ondokuzuncu yüzyılda Tanrı

yerine tabiat ve madde kondu. Böylece sadece bize hükmeden ve hiçbir özgür alan tanımayan güç aşağı derekede bir efendi ile değiştirilmiş, temel görüş aynı kalmış oldu. Efendimiz «Tabiat ve Madde» oldu artık! Yirminci yüzyılda ise maddecilik tümüyle yetersiz ve sakattır. Bilimsel açıdan bir dayanak da bulamaz. Doğalcılık (naturalizm) ise, onsekizinci yüzyıla ait bir görüş olarak esasen tümü ile yıkılmış bulunuyordu.

İnsanı özbilinçli ve seçme yeteneği olan bir varlık olarak yadsıyan üç başka öğreti de vardır ki, bu üç öğretinin en yenisi **«biyolojizm»** (dirimbilimcilik), ondan önce geleni **sosyolojizm** (toplumbilimcilik), ondan önce geleni de **historizm** (tarihselcilik) dir. (35)

Historizm (tarihselcilik) şu anlamdadır: İnsan; insanlığın tüm bireyleri, herkes ve her «ben» tarih'in meydana getirdiği bir dokudur. Nasıl? Her birey tarih'inin gerektirdiği biçimde oluşmuştur. Benim şu özelliklerim var ise geçmişimde başlangıçtan bugüne kadar süregelen Tarih dolayısı iledir. İran Tarihi, İslam Tarihi ve Şiilik Tarihi birbiri ile örülüp dokunmuş, benim geçmişimin tarihini meydana getirmiş, bu yüzyıla kadar gelmiş ve bu Tarih'in sonunda dünya'ya gelen, ve büyüyüp yetişen «Ben», tümünü tarihimin bana verdiği özelliklere sahip

olmuşum. İran - İslam Tarihinin sonucunda duracak yerde Büyük Fransız İhtilali, Rönesans, Ortaçağ veya bugünkü Batı Dünyasında yer alsa idim, başka bir dilim, başka düşünce ve duygularım, başka ahlâk ve gidişim olacak idi. Şu halde bu «ben» ile o «ben» iki ayrı tarihe sahip oldukları için iki ayrı insan olmuşlardır. Şu halde yine benim özelliklerim Tarih'in temel belirleyici olduğu görüşü yolu ile benim elimden çıkmış ve Tarih'in iradesine teslim edilmiş oluyor. Şu halde nasıl seçebilirim? Kendi istediğim gibi mi? Hayır, Tarih'in benim için seçtiği gibi! Şimdi ben Farsça konuşuyorum ve siz de Farsçayı bizim konuşma ve anlaşma dilimiz olarak dinliyor ve anlıyorsunuz. Ne siz Farsça'yı seçtiniz, ne ben seçtim. Tarih'imiz bu dili bize verdi, getirdi, gözümüzü açtığımızda bu dili tarihi bir zorunluk olarak kabul ettik ve bu dil ile konuşuyoruz, bunu reddedemezdik. İslamı benimsedik ise de biz seçmedik, Tarih seçti, bizim bu seçimde katkımız, katılmamız yoktu. Bir çevrede doğuyoruz, yetişiyoruz, erginleşiyoruz ki, Tarih tarafından seçilip şartları düzenlenmiş oluyor. Cildimizin rengini biz seçmiyoruz; Doğa veriyor. Bunun gibi ruhumuzun rengini de Tarih veriyor, yoksa biz seçmiş değiliz.

İkinci bir zorlayıcı güç (cebr) **«sosyolojizm»** (toplumbilimcilik)dir. Bu görüş de «société»nin (toplum) veya sosyoloji (toplumbilim)in temel

belirleyici olduğunu kabul eden görüştür. Sosyolojizm, Doğa'nın etkisini bir dereceye kadar, Tarih'in etkisini de bir açıdan kabul eder. Der ki; «bütün bu etkenlerin bir ölçüde etkisi olmakla birlikte, gerçekten «ben»i ortaya getiren, benim üzerimde egemen olan toplumsal çevre ve toplumsal düzendir.»

Ben eğer cömert isem, ya da çok gayretli ve kahraman isem, «feodalite» (derebeylik) düzeni içinde büyüyüp olgunlaştığım içindir. Paragözün biri isem, burjuvazi (kentsoylu düzeni) içinde doğduğum içindir. Ata binip pala sallayan biri isem aşiret (boy) düzeni içinde yaşadığımdan dolayıdır. Başka türlü isem başka tür bir düzen içinde olduğumdan dolayıdır. Toplumsal ilişkiler, üretim ilişkileri, mülkiyet düzeni ve üretim araçlarının toplumdaki konumu, bütünü ile sınıfsal ilişkiler ve topluma egemen olan biçim benim toplumumu oluşturmakta ve bireyin benliğini onun dışında belirleyen etkenler durumunda olarak bu benliği de oluşturmaktadırlar.

Demek ki ben kötü olmuş isem, bende kötülüğü yaratan veya seçen toplumsal çevredir, iyi olmuş isem bende iyilik durumunu yaratan ve beni buna çağıran yine toplumsal çevredir, benim işim değildir. Sosyolojizm (toplumbilimcilik)de birey (fert) yoktur. İnsan seçebilen bir

«ben» olarak var olmaz. Her birey toplumun onu ortaya getirdiği gibidir. Şu halde bu «kimseler», «insan» değildir, çünkü artık seçim yetenekleri yoktur. İnsan; «ben», «benliğim» diyebilen. **«ben, bunu şu kanıtlar dolayısı ile seçtim»** diyebilen, seçmeyebilir olmasına karşın seçen kimsedir. Bu aşama, **insan-imek** aşamasıdır.

Mevlevî(36) der ki:

İn ke gûyî in konem ya an konem
Hod delil-i ihtiyârest ey sanem!

(Şunu mu yapayım, bunu mu yapayım deyişin var ya / İşte bu ihtiyarın (seçme yeteneğinin) varlığına delildir, güzelim!)

Ne var ki Sosyolojizm, bu duraksama ve kararsızlığın da Toplum'dan birey'e yansıdığı görüşündedir. Toplumsal ve toplumbilimsel etkenlerden bazıları seni şunu seçmeye çağırırken bazı diğer etkenler de başka bir şeyi seçmeye zorlar. Şu anda iki ayrı bölük toplumsal etkenin baskısı altında olduğun için duraksama ve kararsızlığa düşersin. Diyelim ki bazı kimseler, dindar veya dinsiz olma konusunda kararsızdırlar. Hangisini seçmeleri gerektiğini düşünüyorlar. Sosyolojinin görüşünü savunanlar derler ki; bu kararsızlık insanın dini veya dinsizliği seçme imkânına sahip oluşundan değil şundan ileri gelir: Bazı toplumsal etkenler senin dindar ol-

manı, Batı'dan gelen toplumsal düzenimize giren ve sende de bulunan bazı etkenler ise senin dinden uzak bulunmanı isterler. Demek oluyor ki sen bu etkenler elinde oyuncaksın, dini seçtiysen dinî-toplumsal etkenlerin sende üstünlük sağladığı, dinsizliği seçtiysen dıştan gelen etkenlerin geleneksel etkenlere üstünlük sağladığı anlaşılır. Şu halde sen toplumsal düzenin belirleyici gücü elinde oyuncak gibisin. Sonuç olarak «sen» ve «ben» diye bir şey yoktur. (37)

Son zorlayıcı güç **«biyolojizm»** (dirimbilimcilik) dır. Bu görüş de biyolojiyi temel alan görüştür. İnsanı kuru ve taşlaşmış materyalizm (maddecilik) kalıplarından bir ölçüde yükseltmeye uğraşır. Bu da gösteriyor ki yirminci yüzyıl bilginleri artık ondokuzuncu, onsekizinci ve onyedinci yüzyılların kuru ve dar tanımı içinde insanı ele almıyorlar ve anlayıp anlamlandırmıyorlar. Biyolojizm, insanın fizyolojik (bedensel) ve psikolojik (ruhsal) özellikleri bütününün temel belirleyici olduğunu ileri sürer. Bu özellikler bütünü çok gelişmiş ve karmaşık bir doku içinde insanı oluşturur ve her birey biyoloji (dirimbilim) kanunları içinde ve bu kanunlara göre yaşar.

Biyolojizm'in düzeyinin hem materyalizm'den hem naturalizm'den üstün olduğu doğrudur. İnsan'ı da doğa'nın veya maddenin olağan

bir görüngüsünden (fenomen) daha üstün tutmaktadır. Ne var ki insanı yine özbilinçli ve özgür (hür) bir varlık olarak yadsımaktadır. «Ben» dediğimde, ben yine bilinçsiz ve kendi biyolojik özelliklerime bağımlı bir oyuncak demek oluyorum. Şu halde «ben» yokum. Bu görüş, örneğin zayıf kimselerin akıllı, şişmanların sevecen olduğunu ileri sürer.(38)

Demek oluyor ki akıllılık gösterenin bu işte payı yoktur, bu iş beden ağırlığının işidir. Sevecen ve cömert davranan bir kimseye de minnettar olmamız gerekmez, bu da onun midesinin işidir. Kendi insan benliğinin işi olmayıp, biyolojik yapısının biçimi böyle gerektirmiştir. Esasen bize şefkat ve iyilikle davranmamak elinde değildir.

Görüyorsunuz ki biyolojizm ondokuzuncu yüzyıla özgü görüşlerden farklı olarak insanı çok yüksek bir düzeyde ele aldığını ileri sürmesine rağmen Din'in amaçladığı, **«Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanan»** ve başlangıçta özelliklerini belirttiğimiz insanı yadsımaktadır.

Böylece, sözünü ettiğimiz dört zindanın neler olduğu açıklanmış oluyor. Bu çeşitli öğretiler topluluğunu dört zorlayıcı güç olarak özetleyebiliriz.

İlk olarak, irade sahibi, bilinçli ve yaratıcı insan ilk zorlayıcı gücün, Doğa'nın baskısı al-

tındadır, bu zorun tutsağıdır. **Natüralizm,** Tabiat temeline özellikle yaslanmaktadır ve oldukça önemli bir ölçüde de gerçeklik payı vardır.

İkinci zorlayıcı güç, **Tarihin baskısıdır.** Tarih Felsefesi buna, bu temele dayanmaktadır. Emerson'a(39) «Tarih nedir?» diye sorulunca, «— Nedir Tarih olmayan ki?» diye karşılık vermiştir. Varolan herşey, Tarih'in ürünüdür. Tarih'i temel belirleyici sayan görüşe göre benim niteliğimin yaratıcısı, insan olarak benliğimin özü, mahiyeti, benim Tarihimdir. Tarihim benim elimde olmadığına göre ben de kendi elimde değilim.

Üçüncüsü **Sosyolojizm**'dir. Toplumu temel ve asıl belirleyici kabul eden, bireyi yadsıyan, toplumun bireyi oluşturduğunu ileri süren görüştür.

Aslında ben ne Naturalizm'i, ne Sosyolojizm'i, ne de Historizm'i tümüyle yadsıyorum; üçünü de kabul ediyorum. Ancak benim kabul edişim şu anlamdadır: İnsan —ki asıl onu anlatmak istiyorum—, bu varlık seçebilir, seçme yeteneği ve imkânı vardır. Bu varlık kendi gelişim ve olgunlaşma süreci içinde gerçekten de bir açıdan ve bir bakıma doğal ve maddi bir oluşum, bir görüngü, bir bakıma Tarih'in biçimlediği bir görüngü, bir bakıma çevre ve toplu-

munun biçimlediği bir görüngüdür. Bir boy (aşiret) düzeni içinde, boy düzeni yaşama biçimi bireylerin üzerinde ruhsal ve düşünsel özellikler meydana getirebilir, boy düzeninde yaşayan bu yaşama biçimini seçmiş değildir, hiç kimse bunu seçmemiştir, özel bir toplum ve üretim düzeni onları ister istemez çadırda oturan göçebeler durumunda kılmıştır, üretim düzenleri bunu gerektirmiştir. Tabii şartlar da bir başka topluluğun avcılığa koyulmalarına, avcı olmalarına, ormanda yaşamalarına yol açmıştır. Ya da yine bu şartlar bazı boyların başka özellikler kazanmalarını, sonunda tarım aşamasına girmelerini, bu aşamada da yerleşik düzene geçmelerini, köy ve kentlere yerleşince de artık özelliklerinin, ilişkilerinin, gelenek, ahlâk ve ruhiyatlarının değişmesini sağlar. Bu değişim seçimle olmuş değildir. Üretim düzeni biçiminin bireye etkisinden dolayıdır. Yani **«beşer»** gerçekten de Doğa'nın onu oluşturduğu gibi, gerçekten de Tarih'in onu biçimlemekte olduğu gibidir. Çevresi değişen bireyde de değişiklikler olur.(40) Halı desenleri çizmekle uğraşan ve çok büyük bir sanatkâr olan Tehran sanatkârlarından birisi anlatıyordu: «Cezaevinde mahkûmlara halı dokumacılığı öğretmeye çağırıldım. (Bu olaya iyi dikkat ediniz, insan üzerinde dış etkenlerin ne denli etkili olduklarını ve insanın ne denli eğitime yatkın olduğunu gösteriyor). Ben şunu ileri sürdüm: Bir kimse-

ye gerçekten zarif ve sanatkârca halı dokumasını öğrettiğim ve o iyi bir sanatkâr olabildiği takdirde, onun bağışlanmasını, affını isteyeceğim, siz de kabul edeceksiniz! Şartımı kabul ettiler. Kendilerine öğreticilik ettiğim kişiler çoğunlukla ağır suçlar işlemiş olanlardı ve «kötülük», katı yüreklilik, gözlerinden belliydi. İşte bu kimselere halı dokumasını öğretmeye başladık. Halı dokumasında gözlerin ve parmak uçlarının dikkat etmesi gereken zevk inceliği, renkleri iyi tanıma ve ayırma ve birbiriyle uyuşturma için gerekli ince zevk ve duygu, halının zarif ve sanatkârca nakışlarındaki güzellik, bütün bunları tanımaya başlıyor ve sonra dokuyorlar, yaratıcılıklarını tadıyorlardı. Bütün bunlar ruhu o derece inceltiyor ve duygu veriyordu ki, belki kan dökmekten ve öldürmekten zevk alan adam, sanatla uğraştıktan bir süre sonra ruhsal bir güzellik kazanıyor, öyle ki kimi zaman bir arada oturup ben şiir, örneğin İrfanî(41) şiirler okumaya başladığımda, aynı adamın gözyaşları yavaşça süzülmeye başlıyordu.»

O kadar katı ve sert bir ruh bu kadar yumuşak ve latif olabiliyor. Demek ki dış etkenler bu katılığı ona vermiş, mensup olduğu toplumsal çevre düzeni farklı olduğundan böyle olmuştur. Şimdi çevresi değişince, yeni çevresi onda bu letafeti ortaya çıkarmış oldu. Ne bu letafet

dolayısıyle onu aşırı övmemiz, ne de o katılık dolayısıyle suçlamamız gerekir. Bu sosyolojizmdir ve bir ölçüde doğrudur da!

Fakat benim söylemek istediğim şudur: Sosyolojizm'i, Materyalizm'i, Naturalizm'i veya tarihselcilik akımını (Historizm) bütünü ile yadsımak ve onların temel etken olarak ileri sürdüğü şeylerin hiç bir etkisi olmadığını ileri sürmek istemiyorum. Aksine bu etkileri kanıtlamak ve doğrulamak istiyorum. Fakat sözüm şudur ki insan, oluşum (werden, şoden) süreci içinde, bu zorlayıcı güçlerin baskısından kurtulur, kurtulabilir.

Örneğin, Coğrafya'nın, İklim'in temel etken olduğu görüşü ondokuzuncu yüzyıl toplum-biliminde büyük bir önem kazanmış idi. İbn Haldun (42) da her toplumun, doğal coğrafyasının gerektirdiği bir yaşayış biçimine sahip olduğunu söylüyordu. Yanlış da değildi. Fakat bugün, insan gelişimde ilerlediği ölçüde bu zorlayıcı güçlerin baskısından kendisini kurtarabilir. Bu zorlayıcı güçlerin varlığını yadsımak istemiyorum. Ya da bunların hiç etkisi olmamıştır, insan bütün tarihsel süreci boyunca nasıl istediyse, seçtiyse ve ne düzenlediyse öyle yaşamış demek de istemiyorum. Yalnızca söylemek istiyorum ki **bir hayvan türü olarak insan (beşer) Sosyolojizm'in Naturalizm'in, Historizm'in**

esiridir. İnsan olma süreci̇ne girmiş ise, giderek ve aşamalı olarak bu baskılardan kurtulur ve özgür olur.

Pekâlâ, Naturalizm'den kendisini nasıl kurtaracaktır? Bunu diğerlerinden daha açık olarak kavrayabiliriz. Çünkü Naturalizm'den kurtulma çağında bulunuyoruz. Doğa'nın bizim üzerimizdeki baskılarından birisi su ve hava yolu ile olmakta idi. Çölde yaşıyorduk, çölün havası ve suyu bizi bağlıyor, baskı altında tutuyordu. Deniz kenarında başka koşullar içinde başka türlü olabilirdik. Bunun gibi doğuda başka ve batıda başka. Dağlık yerlerin koşulları ile ova ve çöl koşulları farklı idi ve farklı durumlar yaratıyordu. Fakat bugün sanayi ve çağdaş uygarlık, insanı her gün doğa güçlerinin ve görüngülerinin (fenomen) zorlayıcı baskısından ve kendilerini zorla kabul ettirme etkilerinden giderek daha çok kurtarmaktadır. Bugün Afrika çöl ve sahrasında yaşayan insan, doğal koşulların elverişsizliğine karşın kendi yaşamı için başka koşullar hazırlayabilir, çağdaş ölçülere uygun kentler kurabilir. Kuzey Amerika'da yaşayan biri Amerikalı gibi yaşayabilir. Bu da gösteriyor ki insanın, coğrafi durumun veya genel anlamı ile Doğa'nın (Tabiat) baskısından kurtulması mümkündür. İnsan'ın etkisi altında bulunduğu güçlerden birisi yerçekimi gücüdür. Yerçekimi bizim için o kadar doğal ki biz bu

çekimi gövdemize ilişkin bir şey sanıyorduk. Sanıyorduk ki ağırlığımız dolayısı ile yer üzerinde duruyoruz. Ağırlığı da özümüzün bir gereği biliyorduk. Fakat bugün havalanma imkânımızı üç dört metre ile sınırlayan duvarın ne kadar kolayca yıkıldığını görmüş bulunuyoruz. Yer çekimi gücünün çektiği duvar her an biraz daha yıkılıyor ve artık eskisi gibi bu gücün tutsağı olmaktan kurtuluyoruz. İklim'in etkilediği tarım üretiminin de baskısından kurtuluyoruz. Bu duvarlar birbiri ardından yıkıldıkça ve gelişim ve uygarlık ilerledikçe, biz de bu zorlayıcı güçlerin baskısından o ölçüde kurtulabilmiş oluyoruz.

Yalnızca ırmak kıyısında, orman yöresinde ve buna benzer yerlerde, su ve diğer yaşama koşulları bulunduğu takdirde yaşayabilen, bu koşullar bulunmadığında ölen, insan, bugün otun bile bitmeye korktuğu bir çölde büyük bir sanayi uygarlığı kurabiliyor. Doğa'nın bu zorlayıcı gücünü ve Doğa'ya hakim kanunları, bu tâbi ve zorlayıcı kanunların insana etkisini bilmek ve kavramak yolu ile bunları bilmenin yolu bilimdir (ilim). Doğa'yı tanıma veya bilim, insana, bilimin önderliği ve yaratıcı gücü sayesinde teknoloji meydana getirme imkânını sağlamıştır. Teknolojinin (uygulayımbilim) yalnızca bir ödevi vardır: İnsan'i Doğa'nın baskısından kurtarmak! Teknoloji ve Teknik'e (fen) hücumlar

yöneltilmekte, insan'a kıydığı ve insan'ı harcadığı, insan'ı çarpıtıp bozduğu ileri sürülmektedir. Doğrudur da! Ancak, yine bu teknik insana kurtuluş da sağlayabilir. İnsan, gıdasını, giyeceğini, barınağını sağlayabilmek için günde on-oniki saat çalışmalı idi, bu ilk zor, ilk baskı idi; Doğa'nın zoru ve baskısı! Teknoloji üretimi yükseliyor ve onun bu tür çatışmalarının süresini on-oniki saatten bir saate indirgeyerek onbir saatini özgür kalmış oluyor. Ne var ki bugün insanın bugünkü teknoloji düzeyine karşın Teknik'ten yoksun insandan daha fazla çalışmak zorunda olduğunu görüyorsak, bu sanayi düzeni dolayısı ile, Burjuvazi (Kentsoylu) düzeni dolayısı iledir ki, tüketimi, sanayi üretiminden öne geçirerek kamçılamakta ve ardından da insanı sistemli olarak üretimi artırma boyunduruğuna koşmaktadır.

Şu halde Teknik, bilimin yardımı ile insanı, onu baskısı altında tutan, çevre ve tabiat kanunlarının zoruna koşan etkenlerden kurtarabilir.

Tarih'in zorundan nasıl kurtulabilir? İnsan Tarih adı altında büyük bir gücün elinde gerçekten oyuncak olduğunu, Tarihbilimi ve Tarih Felsefesi ile tarih'in akışını, tarih'in akışına egemen olan kanunları kavrayabileceğini, tarih'in ne gibi etkenleri olduğunu ve bu et-

kenlerin insan «ben»inin ve insanların yapısında, iradesinde, duygu yapısında ne gibi etkileri olduğunu bilebilirse, ikinci zindan olan tarih zindanından kendini kurtarma yolunu bulabilir. Görüyoruz ki insan bu aşamaya az-çok erişmiştir. Bugün Asya'da ve Afrika'da, Latin Amerika'da, öyle toplumlar tanıyoruz ki tarih' in akış süreci bakımından birkaç aşamayı bu aşamalardan geçmeksizin ve bir sıçrama ile ardlarında bırakmışlardır. Tarihî aşamalara uygun olmak gerekse idi geçmeleri gereken aşamalardan sırasıyla geçmeyip, Tarih bilincine sahip olduğu ölçüde ve o toplumdaki aydınların hangi aşamada bulunduklarını ve bu aşamanın niteliğini, hangi tarihî gereğin ürünü olduğunu bilebildikleri, kavrayabildikleri ölçüde, bu Toplum, tarihi determinizmin üçüncü aşamasından bir sıçrama ile dördüncü ve beşinci aşamaları geçirmeksizin altıncı aşamaya nasıl geçebilir.(43) Bu, determinist (belirleyimci) sebep-sonuç ilişkisinin sınırlarından kurtulmak demektir ki, bu determinizm o Toplum'un yaşayış sürecine hakim bulunmakta ve bütün toplumlar bu determinizm gereğince altıncı aşamaya varıncaya kadar bu aşamalardan geçmek zorunda idiler.(44)

Tarihin akışı boyunca ve her zaman toplumlar böyle idiler ve bu tarihi akış temeline dayanan bir gelişim göstermişlerdir. Ne var ki çağdaş insan, Tarih bilincine varabildiği, Ta-

rih'i tanıyabildiği, Tarih'in akışını kavrayabildiği ölçüde kendisini Tarih'in bu determinist akışından kurtarabilir. Ve bu aşamalar bakımından da seçim yapabilir. Bu nedenle günümüz dünyasında öyle toplumlar görüyoruz ki, göçebe boylar halinde yaşamaktayken, Kölelik aşamasındayken, Tarih'e karşı görünen bir devrim ile ansızın kendilerini ileri ve burjuvazi'nin ötesinde yer alan bir aşamaya ulaştırabiliyorlar. Bu, Tarih'e karşı bir başkaldırma demektir. Bu, Tarih'in determinizminden, Tarih'in determinizmini tanıyarak, Tarih'in akışını ve Tarih'in determinist yasalarını kavrayarak kurtulmak ve toplumu da kurtarmak demektir.

Üçüncüsü Toplumbilim'in (sosyoloji) zorlayıcı gücü, baskısıdır. Geçmişte yine tanık oluyoruz ki her birey Toplum'unun gerektirdiği ölçüde gelişiyordu. Fakat bugün bunun aksine, Toplumbilim'in geliştiği ve yaygınlaştığı ölçüde, toplumsal ilişkilerin ve sınıfsal ilişkilerin kavrandığı ölçüde, Yönetim (Hükümet) ve Siyaset Felsefesi'nin anlaşılması ölçüsünde, bireyin toplumsal bilince varması ölçüsünde, **Jaspers**'in (45) deyişi ile, Toplum'un ürünü olan insanlar, Toplum'u biçimleme durumuna gelmektedirler. Geçmişte, bir boy toplumunu (derebeylik toplumunu) veya geri kalmış bir köylü toplumunu gözlemlediğinizde, bu toplum bireylerinin kendi yönetim düzenleri, din düzenleri,

inançları ve gelenekleri üzerinde en küçük bir kuşku duymadıklarını ve esasen kuşkulanmaları imkânının bulunmadığını görürdünüz. Bunları ebedi, değişmez, silinip gitmez (lâ-yezal), zorunlu ve her şeye egemen, hava ve su gibi ögeler olarak kabul ederlerdi. «Belki dinleri yanlıştır, şu halde bir din seçebilirler, belki şu beyin veya başka beylerin (Prens'in) düzeni ve hukuku doğru değildir, şu halde başkaldırılabilir, şatolar ele geçirilebilir, başka türlü yaşanabilir»; bu gibi düşünceler asla zihinlerine doğmazdı.(46)

Çünkü toplum düzenlerinin döktüğü kalıplar içinde koşullanıp biçimlenmiş idiler ve bu kalıplar içinde düşünüyorlardı. Fakat bugünün insanı bilinçli bir şekilde dinini seçebilir ve yine bilinçli olarak yadsıyabilir.(47) Din, Toplum'un bireye sunduğu ve yüklediği etken ve güçlerden biridir. Ne var ki çağdaş insan kendisine sürekli egemen olmuş bulunan din ve toplumsal düzenler karşısında seçim yeteneğine sahiptir. Yadsıyabilir ve seçebilir, benimseyebilir, kuşku duyabilir. Üretim düzenleri, sınıf ilişkileri, aile ve topluluk ayrıcalıkları, bunların tümü bilinçli çağdaş insan karşısında artık eskisi gibi güçlü değildir. Bozulup yıkılması, ebedi, değişmez, egemen, kutsal, gökten inme gerçekler olarak değil, insanın üzerinde düşünebileceği, karar verebileceği, benimseyip seçebileceği veya yadsıyabileceği görüngüler (fenomenler) olarak

ele alınmaktadır. Görüyoruz ki, bireyler yadsımakta, başka bir seçim yapmakta, değiştirmekte, düzeltmekte, devrim yapmakta, tür-biçimleri (tip) başkalaştırıp, din değiştirmekteler. Bütün bunlar çağdaş insanın, özgürlüğünü az veya çok üçüncü zindan olan Toplum zindanından kurtularak elde edebildiğini göstermektedir. Her geçen gün de daha fazla elde edebilecek duruma gelmektedir. İnsan kendisine egemen olan toplumsal düzen bağından toplumsal bilimler, düzenleri inceleme ve topumsal düzenleri karşılaştırma sayesinde kurtulabilir ve kurtulabilmiştir. Görüyoruz ki üçüncü zindandan da insan bilim sayesinde, toplumsal savaşımın yöntemlerini bilerek kurtulabilir. Teknoloji nasıl Doğa ile savaşımın ifadesi ise, ideoloji de toplumsal düzenlerle savaşımın toplumbilim aracılığı ile elde edilen ve onda temellenen Teknolojisi (Uygulayımbilim) demektir. Özetlersek, insan ilk zindandan, **«Doğa»** zindanından, bilincini, irade ve yaratıcılığını, Doğa'yı tanımakla yani bilimle kurtarabilir ve elde edebilir. İkinci zindan olan **«Historizm»** zindanından Tarih Felsefesini ve Tarihsel determinizmin nasıl yönlendirilebileceğini kavramakla, Tarih bilimi ile kurtulabilir. Üçüncü zindandan, **«Sosyolojizm»** den, **Toplumsal Düzen** zindanından da bireyler yine bilim ile kurtulabilir ve kendi toplumsal düzenlerinin kurucusu olabilirler.

Dördüncü zindan, zindanların en kötüsüdür, insan bu zindanda tutsakların en acizi durumundadır. Bu zindan, **«Kendimdir».**(48) Şaşılacak şeydir ki Tarih'in akışı boyunca insan önce anılan üç zindandan kurtuluşunu daha ileri ölçüde sağlayabilmiş olmasına, bugün bu üç zorlayıcı gücün baskısından her çağdakinden daha fazla kurtulmuş bulunmasına, bu üç zorlayıcıya her zamankinden fazla egemen olmasına karşın, dördüncü zorlayıcı güç, yani «kendi» si, kendi zindanı karşısında da her dönemden daha çok, hatta Teknoloji'ye sahip bulunmadığı, doğal bilimleri bilmediği, Toplumbilim ve Tarih Felsefesini kavramamış bulunduğu dönemden daha çok çaresiz, acizdir. Çağdaş insanın bu dördüncü zorba gücün tutsağı durumunda kalışı, ilk, ikinci ve üçüncü zindanlardan kurtuluşunu da yararsız ve anlamsız kılmaktadır.(49) Çağımızda Doğa, Tarih ve Toplum zindanından kurtulan insan anlamsızlık ve boşluk duygusunun bunalımına düşmektedir. Niçin? Çünkü özgür değil, dördüncü zindanın tutsağıdır. Önceki üç zindandan kurtulması ile mutsuzluğu da başlamaktadır. Bir Yazar'ın dediği gibi, bir zorlayıcı gücün sınırları içinde uykuya dalan insan için **«ne yapayım bilemiyorum!»** bunalımı, eziyet ve zahmeti yoktur. Çünkü bir girişimde bulunamaz. Gelgelelim çağdaş insan **«ne yapacağı»** konusunda her zamankinden fazla güç sahibidir. Ne var ki **«ne yapması gerektiği»ni**

de her zamankinden az bilmektedir. Bu üç zindandan kurtulmuş olması gereken, Doğaya egemen veya kendi toplumuna egemen olan insan kendi zindanı içinde çaresiz ve tutsaktır. Niçin öz zindanından çıkamıyor peki? Bu zindandan kurtulmak zordur çünkü. Zordur, çünkü üç önceki zindanın benim varlığımı çevreleyen dört duvarı vardı ve ben orda tutsaktım. Tutsak olduğumun bilincinde idim. Yerçekimi gücünün varlığını ve uçamayacağımı biliyordum. Bunun bilincinde idim, hatta göçebe olduğum dönemlerde bile bu bilincim vardı. Irmak kenarında olduğunu, şu halde ister istemez balıkçılıkla geçinmem gerektiğini, yöremde yalnızca orman bulunduğunu, şu halde yazgımın avcılık olduğunu biliyordum. Bu zorlayıcı güçleri geçmişte duyumsuyordum. Ne var ki bu dördüncü zindanın duvarları çevremi kuşatmıyor. **Bu zindanı kendimle birlikte taşıyorum.** Bu sebeple, bu zindanın bilincine varma ve onu tanıma bütün diğerlerinden de güçtür. Zindanla tutsağı birleşmektedir. Hastalık ve hasta birleşmektedir. Bu sebeple bu sayrılıktan sağalmak çetindir.(50)

Başka bir güçlük de şuradadır: **İnsan bilim ile Doğa'nın zindanından, Tarih'in zindanından, Toplumsal Kurallara Egemen Düzenin zindanından kurtulabilir. Fakat yazık ki kendi zindanından bilim ile kurtulamaz. Çünkü bilginin ken-**

disi de tutsaktır.(51) Bu bilimin kendisi, bir tutsağın bilimidir. «Kendi»m dendiğinde, bunun kendisinde gömülü bulunan özgür-ben olduğunu algılayamamaktadır. Özgür bir ben olarak değil, salt ve genel anlamı ile bir insan, bir kendi olarak ancak algılayabilmektedir. Doğa, Toplum ve Tarih zindanından boşanması gerekmekte ve boşanmaktadır, gelgelelim sonra anlamsızlık ve boşluk içine düşmektedir. Burada bir formül sunmak istiyorum: Bu alanda bir yasa var ki Hilkat-ı Adem'in (Adem'in yaratılışının) başlangıcından bugüne değin doğrudur ve geçerlidir. İnsan, maddi yaşayışında bu yolu boylar, fakat unutmayalım: Ancak maddi yaşamı için bu yasa geçerlidir. İnsan'ın önce ihtiyacı, gereksinimi vardır. Sonra bolluğa erişir, refaha erer. Daha sonra boşluk ve anlamsızlık duygusuna kapılır. Bundan başkaldırmaya geçer. Sonunda perhizkâr ve içe dönük bir dönem gelir. Egzistansiyalizm (Varoluşçuluk) ve Hippilik akımı(52) bugün böyledir. Bu yasa'ya uygun olarak belirmiştir. Bizim eski ağalar ve soylularımızın Tasavvufa düşmeleri, Hind ve Çin ağa ve soylularının gizemci (mistik) bir **«Nirvana»** (53) anlayışı içinde maddi yaşamı yadsımaları da bu yasa'ya dayanır. Bugünün burjuvazi (kentsoylu) düzeninde yeni neslin tüketimi ve maddi yaşayışı yadsımaları da bu yasa'ya göredir ve bundan başka da olamaz.

İnsan, onlara erişemediği sürece günlük maddi istek ve özlemlerine değer verir, erişince de boşluk ve anlamsızlığa düşer. İnsanın ülküsü, özlemi, öylesine yüce olmalıdır ki bir noktaya bağlı kalmasın. Yoksa bu ülkü, duruş ile, durak ile sonuçlanır ve duruş da anlamsızlık ve boşluk bunalımına iletir.(54) Doğaldır ki, kendi zoru içinde tutsak olan insan Doğa'ya egemen olsa bile yine de silahlı bir acizdir. Jean Isole(55) diyor ki: Bir yazar, baştan aşağı silaha, tepeden tırnağa altına garkolmuş, fakat içindeki, dermansız bir dert dolayısıyla acı çeken bir şehzadeyi öyküsünün kahramanı olarak anlatıyordu. O, bugünkü Fransa'nın bu şehzadeye benzediğini söyler. Fakat bugünkü Fransa değil, çağdaş insan, her zamankinden daha çaresiz fakat silah kuşanıp altınlara garkolmuş şehzadedir.

Hollanda'da Rotterdam'da(56) kentin büyük meydanının ortasında çok ilgi çekici bir heykel vardır. Heykel taştandır, ancak bütün eklemleri birbirinden ayrılmıştır. Meselâ boyun azıcık yana eğri, dirseği kolunun yanına doğru, diz ve bilekleri de böyle! Öyle ki Meydan'ın ortasında duran bu heykele uzaktan baktığınızda, hafif bir yel eserse bu heykel yıkılıp-dökülür diye içiniz oynar. Oysa heykel taştan yontulmuştur. Heykeltraş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki insanı simgelemek istemiştir. Fa-

kat bu heykel çağdaş insanın simgesidir. Her zamankinden daha güçlü, kaya gibi, fakat her zamankinden çok mahvolacağı tasası içinde. Bu niçin böyledir? Çünkü üç zindandan kurtuluş ona şimdiye değin sahip olmadığı büyük bir güç vermiş, ancak yine aynı adam, buradan Merih'i (Mars) bombalama gücünde olduğu, buradan karmaşık bir makineyi Ayküresine veya uçsuz - bucaksız Uzay'a yöneltip güdebilir durumda büyük bir bilgin olduğu halde, başka bir yerde aylığına yüz tumân(57) zam yapılınca oraya gidecek ve buraya karşı çalışacak ölçüde zayıf olabilecektir. Köleliğin Afrika'nın bazı yörelerinde henüz var olduğunu işitirdim. Çok geri kalmış ve bozulmuş yarı vahşi bazı Afrika kabilelerini bulundukları bölgeden alıp başka bir yörede sattıklarını duyardım. Fakat kendi gözlerimle gördüğüm kölelik Batı'nın kendisinde, Cambridge (Kembriç)'in merkezinde(58), Sorbonne'un(59) merkezinde idi. **Kaçak pazarlarda vahşi kabile mensuplarının satıldığı değil, en üstün insan beyinlerinin pazara çıkarıldığını gördüm.** Artırma masasına çekiç vuruluyordu; — Sen ne veriyorsun! — O Ne veriyor! deniyordu. Kara Çini'nden, Sovyetler'den, Kuzey Amerika'dan, Avrupa'dan önemli firmaların büyük sermayedarları geldiler. — Beyefendi, bu filan sınıfta ikinci olan öğrencidir! Ne verirsin buna? — Biz mi Beyefendi? Onbeş bin tümen veririz. Oradan bir diğeri atılır: — Biz üstelik

bir de otomobil veririz. Üçüncüsü: — Ben bir de sürücü (şoför) veririm. Sözkonusu olan kişi de bir o patrona bakar, bir bu patrona bakar, kararsızdır, kimi seçse ki? Sonunda en çok veren birini seçer. Niçin? Çünkü tutsak. esir bir insandır. Kabul etmesi ricaları ile çağırılan ve yüzbin tümen verilmek istenen bu kimse, işte toplumu Doğa zindanından kurtarabilecek insandır, yahut insanı Toplum zindanından çıkarabilecek bir ideolog veya toplumbilimcidir, ya da insanı Tarih zindanından çıkarabilecek feylesofun ta kendisidir. Gelgelelim, kendi kendinin ne ölçüde zebunu olduğunu görüyoruz. Bu yüzden de köle durumuna gelmiştir. Bir köle insanlığı özgür kılamaz. Kendisi de üç önceki zindandan kurtulmuş olsa bile özgür değildir. İşin çetin yanı şuradadır ki bu dördüncü zindan insanın kendi boyutları arasında, insanın bir parçası gibidir. Bilgin insan, kendi dışında olan zindanlardan kurtulsa bile, kendine karşı başkaldırıp özgür olamaz.

Görüyorsunuz ki bu zindandan kurtuluş bilim yolu ile mümkün değildir. Şu halde bu zindandan nasıl kurtulmalı? **Aşk** ile(60). Tasavvufi irfanî aşkı veya bunun gibi diğer anlamlarını kastetmiyorum. Bunlar da başlıbaşına başka zindanlardır.(61) **Aşk'ı şu anlamda kullanıyorum: Muktedir bir güç. Hesapçı ve oportünist akıldan yüce bir güç gerekir ki benim özbenliğimde,**

İnsan - Ben'de, Fıtrat'ımın derinlerinde, «Ben» de bir güçlü iç-patlama koparsın, içimden kendime karşı bir devrim kopsun, yoksa bu iş doğal yasalar ile olmuyor, içten bana karşı bir başkaldırma kopmalı! Değil mi ki dördüncü zindan benim bir iç parçam durumundadır. İçten bir patlama geçirmeliyim, tutuşmalıyım. Nasıl? Niçin ateş ile? Niçin mantık kuralları içinde çalışan ve doğal kanunları ortaya çıkaran akıl ile dördüncü zindandan kurtulunmasın ki? (62) Çünkü bu alan, mantık yolu ile çözülecek sorunlar alanı değildir. **Pareto**'nun (63) terimleri ile konuyu açıklıyorum: Pareto'ya göre üç türlü sorun vardır. Poir kısmı **mantıkî (logique)** sorunlardır. Yaşayışımız, yaptığımız iş, aldığımız aylık, giydiğimiz giysi, yazın ince kışın kalın giyinmemiz, birine yaltaklanmamız, düşünmemiz, okumamız ve incelememiz, bütün bunlar mantık alanına girerler. Belirli davranış ile belirli sonuçlara ulaşılabilir. Bazı davranışlar ise mantığa aykırıdır. «**İllogique**»tir. Bir aptal veya delinin davranışları gibi. Bir bölük davranışlar ise, ne mantıkî, ne de mantıksızdır, sadece mantık dışıdır (alogique). Bunlar mantık yargıları alanına girmezler. Mantıktan da daha güçlüdürler. Mantık, ihtiyaçlarımın giderimi süresince kendisinden yararlanabileceğim sebep-sonuç ilişkilerinin kavranması demektir. Ancak kimi zaman insan bütün bunları daha yüce ve üstün bir şey için mahveder, kendini

bilinçli olarak ve toplumu ateşten kurtarma uğruna yakar. Bu davranışta mantık aranmaz. Hiçbir şey ve hiçbir karşılık istenmeden yapılan bu davranışlar, bu özelliklerinden ötürü ahlâk'ın özüne de uygundur.(64) Aşk beni kendi yaşayışımın üzerlerine kurulmuş olduğu çıkarları ve yararları, bütün çıkarlarımı feda etmeye yönelten, hatta yaşamımı ve kendi «imek»imi (sein, bûden) başkalarının «imek»i, benim aşık olduğum ülkü uğruna feda etmeye çağıran ve benim olumlu cevaplandırdığım güçtür.

Ben sana yalan söylemiyorsam, sen de bana iş hayatında yalan söylemeyesin diyedir. Ben karşılıksız çek vermiyorsam, itibarım sürsün ve bundan sonra da çeklerimi nakit para yerine piyasada kullanabileyim diyedir. Bunlar hep yarar düşüncesine dayanan ahlâkî davranışlardır, akıl ve mantık içinde olagelirler. Fakat ben yalan söylememek için yalan söylemiyor ve kendi zararıma da olsa böyle davranıyorsam, hiçbir karşılık da beklemiyorsam, doğruyu, mahvoluşum pahasına da olsa söylüyor ve hiçbir karşılık beklemiyorsam, üstelik herşeyimi yitiriyorsam, işte burada «ben»i görüyoruz: «İnsan»ın ortaya çıkışı muştusudur bu! Hangi insanın? İçindeki korkunç dördüncü zindandan da kurtulabilen ve iman ve aşk güneşi altında insan olma yönüne doğru adım atmaya başlayan insanın!

Nietzsche(65) deha sahibi büyük bir feyle-

sof, çağdaş beşer düşüncesinin övünçlerinden biridir.(66) Fakat genç Nietzsche gururlu-kibirli bir adamdır. «Hak zorunludur, kaba-güç, zor esastır» kabilinden sözleri vardır. Bunlar gençlik gururundan ileri gelen sözlerdir. Ömrünün sonlarına doğru o kadar iyilik ve nezaket dolu, aşk, sevgi ve insan sevgisi sahibiydi ki, şaşılacak bir davranışta bulundu. «Merhamet aczin ifadesidir, aciz ve zayıf kimseleri yok etmek gerekir, nitekim Eskimo'lar böyle yapıyorlar, çalışamaz duruma gelen yaşlılarını kar ve buz içinde ölmeye bırakıyorlar, bu da doğrudur, bu yaşlılar artık üretici değil sırf tüketici olduklarına göre mantık onları bertaraf etmemize izin verir.» demiş olan aynı Nietzsche, sokaktan geçerken devrilmiş ve çukura düşmüş bir araba gördü. Arabacı ata ve sakat kalması ihtimaline hiç aldırmadan her ne pahasına olursa olsun, atı kaldırmaya ve yola düşürmeye çalışıyordu. Atı acımasızca kamçılıyor, kamçı darbeleri altında doğrulmaya çalışan at, ağır yükün etkisiyle tekrar çukura düşüyordu. Ayağı kırılmıştı. Durumu gören Nietzsche çok sinirlenerek arabacıdan böyle davranmamasını rica etti. Önce yükleri indirip sonra atı kaldırmalı idi. Arabacı aldırmadı. Nietzsche de çabuk sinirlenen bir kimse olarak arabacının yakasına sarıldı ve ata kamçı vurmasına müsaade etmeyeceğini söyledi. Arabacı da bunun üzerine Nietzsche'ye vurmaya koyuldu. Attığı bir tekme, Feylesof'un eve

döndükten bir süre sonra, ölümüne yol açtı. Bu olayı dinleyen herkes, şimdi bizim duyumsamakta olduğumuz gibi, içinde çelişik duyguların varlığını sezer. Sizin herbirinizin «Ben»inde iki kişi vardır: Birincisi, Nietzsche'nin bu olaydaki ruh güzelliği ve ahlâk, ruh ve duygu yüceliği, kendisini bir hayvanı koruma uğruna feda edişi sırasında, bir cinayete, bir faciaya tahammül edemeyişi karşısında heyecan duyar. İkincisi, bu mantıksız ve aptalca olaya, bir dahinin bir beygir uğruna ölmesine güler. Fakat burada aptalca bir şey yoktur. Bu mantıkî bir davranış veya mantıksız bir davranış değildir. Mantık dışıdır, mantıkî değerlendirme ötesindedir. Ahlâk ve aşk da böyledirler. İhtiyaçlarımızdan birini gidermek için bir seçim yapar, bizi sevmesi için birini sever, ya da gereksinmelerimizden birini giderir diye yahut onun sevgisi bize bazı imkânlar sağlar düşüncesiyle birine sevgi gösterirsek, gerçekte sadece bir alışveriş yapmışız demektir. Aşk ise herşeyi bir amaç uğruna vermek ve karşılığında hiç birşey istememektir. Bu büyük bir seçimdir. Ne seçimi? Bir ülkünün veya başkalarının yaşaması, bir ülkünün gerçekleşmesi için kendine ölümü seçiş.

Bu dördüncü aşamada insan kendini feda eder. Başka hiçbir dilde olmayan çok zengin anlamlı bir sözcük ile «iysâr» (67) aşamasına ulaşır. «İysâr» öyle bir aşamadır ki, bu aşama-

da insan başkasını kendine üstün tutabilir, kendini feda edebilir. Canını, menfaatini, şöhretini, mutluluğunu, huzurunu, gelirini bir uğurda feda edebilir.

Kolayca ele geçirilemeyen bu korkunç dördüncü zindandan, insan, aşk gücü ile kurtulabilir. Aşk, akıl ve mantığın ötesinde, bizi kendimize başkaldırmaya ve kendimizi (nefs-i emmâre) yadsımaya çağırır. Gereğinde bir ülkü veya başkası uğruna fedakârlık etmeye çağırır. Bu, insan olma sürecinin en üst aşamasıdır.

Sözlerimin özü: O özgür kılıcı, yaratıcı, bilinçli insan; Doğa, Tarih ve Toplum düzeni zindanlarından bilim ile kurtulur. Dördüncü zindandan ise din ile kurtulur,(68) aşk ile kurtulur. Radhakrishnan'ın (69) dediği gibi: «Biz insanlar, insan olma ödev ve sorumluluğu ile, bir işbirliği andına çağrılıyız. Nasıl bir ahd ve and? Öyle bir and ki, bu and ile insan, Tanrı ve aşk, başka bir yaratış ve başka bir insan için koyulurlar. Budur insanın sorumluluğu.»

DİPNOTLARI
(Çeviren Tarafından Eklenmiştir)

(1) Sipah-i Daniş (Bilim Ordusu) Yüksek Okulu'nda «Eğitim ve Öğretimde Değişmez Standartlar». (Elimdeki Farsça metinde verilen açıklama).
(2) Konuşmanın ayraç içindeki bölümü konu ile doğrudan doğruya ilgili olmadığından Almanca çeviride yoktur. Farsça'dan hafifçe kısaltarak çevirdim.
(3) Fussilet, 6 : «De ki ben sadece sizin gibi bir insanım..» Kur'an-ı Kerim'de «beşer» kelimesinin kullanıldığı diğer ayetler için «Mu'cem ul-Müfehres»e başvurulabilir.
(4) Bkz. İsra, 11.
(5) Bkz. Nisa, 28. «İnsan» sözcüğünün geçtiği diğer ayetler için «Mu'cem ul-Müfehres»e başvurulabilir. Seyyid Ali Ekber Kureşî'nin Kamus-i Kur'an adlı eserinde, bu sözcüğün Kur'an-ı Kerim'de 65 kez geçtiği ve «insan» sözcüğünün Kur'an-ı Kerim'de «ceset-i zahiri ve suret-i zahiri» anlamında değil «bâtın, yaradılış, istidad, insaniyet ve de duyguları ile» doğrudan insanın kastedildiği yerlerde kullanıldığı belirtilmektedir. Hayvani yönü ile insan, zayıf, nankör, aceleci, dar görüşlü, kavgacı, nâdan, kibirli, sabırsız, tamahkâr ve âsi olabilir. Fakat insanlık cevheri, iman, idrak, terbiye ve akıl yönünden de, soyut olarak yüce bir varlıktır ve çok değerlidir. (Bu mertebeyi gerçekten de kazanabilir. Çabası ile: Leyse lil-insâni illâ

mâ-se'a) «Cinn» adı verilen varlıklar gibi insan da sorumludur. İlâhi emaneti yüklenmiştir. Bu sebeple de Rahman Suresi'nin 31. ayetinde «insan» ve «cinn», «ağır ve değerli şey» olarak nitelendirilmiştir. (Kamus-i Kur'an c. I, 1352). «Beşer»e gelince; yine aynı eserde ve «Beşer» maddesinde verilen açıklamaya göre, «âdem (=adam), faziletleri (erdemleri) kemâlâtı (olgunlukları), istidadları (yetenekleri) göz önüne alındığında «insan»; gövdesi, dış görünüşü kastedildiğinde «beşer» diye adlandırılır. Sözlükteki anlamı ile «beşer», diğer hayvanlardan farklı olarak «derisi kürklü olmayan, kıl ile kaplı olmayan varlık»tır. Bu açıklamalar, Şeriati'nin «insan» ve «beşer» terimleri arasında gözettiği farkı doğrulamaktadır.

(6) Türkçe'de «imek» fiili günlük dilde pek tanınmadığından «sein» ve «werden»; «bûden» ve «şoden» fiillerinin anlam farkını çeviride belirtmek güçleşmektedir. Bu sebeple «insan kimliğinde bulunmak» denmiştir. Bundan sonra çeviride mümkün olan yerde «insan imek» ve «insan olmak» denecektir.

(7) «Beşer» olarak **doğulur, fakat** «insan» **olmak** aşamalı bir süreç ifade eder.

(8) Şeriati'nin sözünü ettiği bu kitabı ve yazarını bilmiyorum. Fakat Albert Schweitzer'den benzer bir olay nakledilir: Dünya savaşı dolayısıyla beyaz kabilelerin biribirini yığınlarla öldürdüğünü duyan bir Afrikalı kabile mensubu, önce beyazların yemek için öldürdüklerini sanır. Beyazların öldürdükleri düşmanlarını yemediklerini öğrenince, bu amaçsız vahşet karşısında dehşete düşer. Nitekim bizzat Albert Schweitzer **«Aus Meinem Leben und Denken»** adını taşıyan hatıralarında bu «fıkra»nın temeli olan şu satırları yazar: (Yaşlı

bir vahşi), Avrupalıların, öldürdüklerini yeme arzusunda olmadıklarına göre sadece gaddarlıkları dolayısıyle öldürdükleri kanaatinde idi.» (Stuttgart basısı, s. 141).

(9) Merhum Muhammed İkbal'in bu konudaki görüşü de aynıdır. «Şeriati bir bakıma İkbal'in bıraktığı yerden yolculuğu sürdüren, İkbal'in görüşlerini geliştiren, tamamlayan, bir ölçüde de düzelten» bir düşünürdür. Şeriati de aynı şekilde bir halef bulmalıdır. İkbal, İran gençlerine hitab eden bir şiirinde âdetâ Şeriati akımını haber veriyordu: **«Mî resed merdî ke zencîr-i golamân beşkened — Dîde-em ez rouzen-i zindan-i şumâ»** (Tutsakların zincirini kırmaya bir er geliyor — Zindanınızın duvarındaki mazgaldan gördüm bunu; Zebur-ı Acem). Şeriati, okuduğunuz konuşmasında «beşer»i, «insan»a doğru olan gelişim yolculuğunda tutsağı olabileceği dört «zindan»dan kurtarmaya çalışıyor ki, İkbal'in «zindan» deyişi bu bakımdan da dikkat çekicidir. Herhalde Şeriati'nin İkbal hakkındaki görüşlerini içeren «Mâ ve İkbal» (Biz ve İkbal) adlı eseri yeniden çevrilmeli ve Şeriati ile İkbal'in görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Yapılacak çok şey vardır, fakat bizde de pusuda bekleyen çok kara çalıcı ve gönüllü tezvirci vardır. Bu acı gerçek, birşey yapmak isteyenleri de karamsarlığa düşürmektedir.

(10) K. Kerim 2/156'ya bakınız. «Onlar kendilerine bir musibet uğradığında, **«şüphesiz biz Allah'a aitiz ve O'na dönücüleriz,** dediler.»

(11) Düşünce yönteminin ileri derecede canlandırıcı ve mantıki ilkeleri, eğri görüşlü ve bağnaz, gerileme içindeki bir toplum çevresinde yanlış kullanılabilir ve çok ileri ilke ve şiarlar (sloganlar)

kurukuruya tekrarlanan sözler haline girebilir. Bu ayet de bu şekilde kullanılmıştır. (Şeriati'nin bu kısa notu belki de yanlış anlama ve yorumlara yol açabileceğinden, Almanca çeviriye alınmamıştır.)

(12) Metinde «yaratıcı» (âferinende) sözcüğü kullanılmıştır. Almanca çeviride de «schöpferisch» denmektedir. Mutlak anlamda yaratıcı yalnız «Hallâk» olan Allah'tır. Fakat Allah ve «İlah» gibi yalnız tek ilâh olan Allah'a özgü olarak kullanılması gereken isimler dışında, Allah'ın bazı sıfatlarına ilişkin fiiller, nisbi ve izafi anlamları ile insan fiilleri hakkında da kullanılabilirler. Kanaatimce Kur'an-ı Kerim'de 23/14 ve 37/125'de «Hâlik» kelimesini çoğul olarak inzal buyuran Allah; «Hallâk» ismini Zat'ına tahsis etmekle birlikte, «yaratma» fiilinin nisbi ve izafi anlamı ile insanlar için de kullanılmasına müsade buyurmuştur. Türkçede Yaratan, Farsçada «Aferidgar» sadece Allah'tır. Fakat yaratma eylemi, san'at alanında olduğu gibi, ilahi alana saygı göstermeye dikkat edilerek insan eylemlerinde de kullanılabilir.

Kureşî, Kamus-i Kur'an'da, Kur'an-ı Kerim' in «halk» (yaratma) terimini bütüne yakın çoğunlukla ilahi tasarruflar için kullandığını, fakat Maide Suresinin 110. ayetinde Hz. İsa (a.s.) nın ilahi izinle yaptığı eylemde ve yukarıda zikrettiğimiz Mü'minun Suresinin 11. âyetinde (Fetebârekeâllahü ahsen ul-hâlikıyn) olduğu gibi bazen insan fiilleri için de kullanıldığını belirtir. Yine Kureşî, insan eylemlerinde söz konusu olan «yaratmanın», yine Allah'ın yaratmış olduğu temel maddelerin biçimlendirilmeleri demek olduğunu, mutlak ve asli yaratıcının yalnız Allah olduğunu (= yoktan var eden) yerinde olarak be-

lirtir. Esasen bu anlam ile Allah'tan başka Yaratıcı olmadığı yine Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir (Fatır/3). Bu inceliklere dikkat edildikten sonra, Kur'an-ı Kerim'de dahi gerçek ve külli anlamı ile Allah'a mahsus olan «halk»ın insan eylemleri hakkında da kullanılmasına müsade buyurulmuşken Türkçedeki «yaratmak» fiilinden türemiş «yaratıcılık özelliği» gibi terimlerin, sanat faaliyetleri için kullanılmasında sakınca yoktur sanırım. Ancak Allah'ın yaratışı alanında bu kelimenin bir insana izafe edilmesi küfür demektir.

(13) René Descartes (1596 - 1650): Fransız feylesofu. Metinde anılan meşhur cümlesinin Latincesi «cogito ergo sum»dur.

(14) André Gide (1869 - 1951): Fransız yazar ve düşünürü.

(15) Fransız yazar ve düşünürü (1913 - 1960).

(16) Burada kastedilenin bir tür varoluşçu felsefe anlamında başkaldırma olduğunu, anarşik bir ayaklanma ve kışkırtmanın söz konusu olmadığını söylemeye bile gerek olmamak gerekirse de, bizde malesef belirtmeye gerek vardır.

(17) Farsça metinde, burada yer alan bir dipnotunda, bazı çevrelerdeki yanlış «melek» anlayışı ve özellikle «peygamber» ve «imam»ı «insan» kavramı dışında tamamen metafizik bir alanda sayarak insanların bu önderlere uymasını adeta imkânsız kılma sonucuna varan anlayış eleştirilmektedir. Almanca çeviride bu dipnotu yoktur. Adem (a.s.) Cennet'te iken melek değil ancak bir bakıma «melek gibi» olduğundan, metne ayraç içinde «gibi» kelimesini ekledim.

(18) Merhum Şeriati'nin bu gibi yorumları üzerinde düşünmeli ve kanımca Kur'an-ı Kerim'e ma'nen

dokunması, yani Kur'an ı Kerim'i yorumlamasına izin verilmiş olan «mutahhar» bir ağızdan güvenilir bir nakil olmadıkça, kabulünde acele edilmemelidir. Şeriati'nin bütün boyutları ile burada söylediğinden ibaret olduğu kabul edilemez. Bu konuşmadan sonra, özellikle bu konu üzerinde soru sorulduğunu ve Şeriati'nin, görüşünün delillerini bildirdiğini kuvvetle tahmin ediyorum. Ne var ki sorular ve cevapları konuşma ile birlikte yayımlanmış değildir. Âdem'in içinde bulunduğu cennet ile «ahiret cenneti'nin» farklı oluşu muhtemeldir, çünkü «cennet» genel anlamı ile çok güzel bağ bahçe demektir. Ne var ki, **Âdem'in tüketim hayatına mı başkaldırdığı** o kadar kesin değildir. İblis'in kışkırtması da hesaba katılmalıdır. Âdem'in ilk insan veya ilk peygamber olduğu da yorum meselesidir. Ayrıca, Şeriati'nin bu alandaki görüşleri ile de M. İkbal'in görüşleri arasında ilgi çekici benzerlikler bulunabilir ve karşılaştırma yapılabilir. Değinmekle yetiniyorum.

(19) Jean Paul Sartre, Fransız feylesofu (1905 - 1980). Varoluşçuluk akımının tanınmış temsilcisi.

(20) Bazı İslam düşünürlerinin belirttikleri gibi, İslam'ın temeli olan tevhid kelimesi de önce «**başkaldırma**», yadsıma bilinci Allah'tan başka bütün sahte tanrıları ve açıkça itiraf edilmese bile bu makama çıkarılmış olan gölge varlıkları, geçici ve yalancı değerleri bertaraf eden «**Lâ...**» ile başlar. Ancak, Şeriati'nin de belirttiği gibi, bununla insanlık süreci başlamış olur, sona ermiş olmaz. Bundan sonra «**İllallah**» aşamasına ulaşmak gerekir. «**Lâilâhe...» çerçevesi içinde kalan başkaldırmanın İslâm'da büyük bir değeri vardır. Ancak bunu «illallah» alanına taşırmamak gerekir.** Âdem (a.s.), İblis'in sözüne uyarak, belki zama-

nından önce bir eyleme girişti, fakat O'nun Cennette bulunduğu aşamada henüz bu anlamda «insan olma süreci» harekete geçirilmemişti. Bu sürecin Âdem yeryüzüne ayak bastıktan sonra ve Âdem gibi seçilmişlerden olan bir resul için değil, Âdem'in uyardığı ve «insan« haline getirmeye çalıştığı ilk «beşer» nesli için ilk kez başladığını ve bugüne kadar da her beşer için ayrı ayrı söz konusu olduğunu sanıyorum. Ayrıca tanrıtanımaz varoluşçulardan farklı olarak; **İslam düşüncesi, yalnız «Akıl hüccetini» değil, aynı zamanda Yolgöstericileri ve kitaplarını tanır.** Ne var ki, «beşer», insan olma sürecine girmeye kendisi karar verip bu süreci harekete geçirmedikçe, Kitap ve Hadis'in varlığının ona yararı olmaz (Leyse lil-insani illâ mâ se'a, Necm - 39). «Çeşmelerden bardağın doldurmadan kor isen / Kırk yıl orda durursa kendi dolası değil.» Yunus Emre.

(21) Külli irade sahibi olan Allah Doğa'da yalnız «insan»a, «Yeryüzünde bir halife yaratacağım» iradesinin sonucu olarak, cüz'i irade lûtfetmiştir.

(22) Martin Heidegger (1889-1976): Alman «varoluşçu» feylesofu.

(23) Bu meşhur rivayetin kaynağı metinde verilmemiştir. Şu anda ben de bulamadım. Hadis olmadığını sanıyorum.

(24) Kur'an-ı Kerim, 2/30'a bakınız. (Allah, meleklere, yeryüzünde bir «halife» kılacağını buyurmuştur.) — Yine bkz. En'am, 165, Fatır, 39.

(25) Kur'an-ı Kerim, 2/65, 5/60, 7/166'ya bkz. Metindeki görüş bir bakıma bu ayetlerin yorumu gibidir. Allah'ın halifeliğini kabul etmeyen, üstlenmeyen «beşer», maymundan farksızlığını kabul etmiş olur ve maymunlaşır.

(26) Doğaldır ki metindeki anlamı ile başkaldırma ancak insana mahsustur. İlahi kudret bundan münezzeh ve müstağnidir.

(27) Emir Abdulkadir 1832-1847 yılları arasında Cezayir emirliğinde bulunmuş, sömürgeci Fransızlara karşı bağımsızlık savaşı önderliğini üstlenmiş, başarılı eylemlerine rağmen 1847'de Fas'da esir düşerek 1883 yılında sürgünde vefat etmiştir.

(28) Collége de France, 1530 yıllarında Paris'te kral François I tarafından kurulan ve üniversite dışında kurulmuş olmakla beraber her bilim alanında öğretim yapan bir kurumdur.

(29) İlahi iradenin cüz'i iradeye hiçbir alan tanımayarak herşeyi yönetişi.

(30) Sören Kierkegaard (1813 - 1885) Danimarkalı feylesof ve ilahiyatçı. Resmi hıristiyanlığa karşı ve kendine özgü, varoluşçu felsefesine uygun bir hıristiyanlık anlayışına sahiptir.

(31) Şeriati «Cebr-i İlahi» terimini kullanmakta ve ayraç içinde Fransızca «providence» karşılığını vermektedir. Felsefe Terimleri Sözlüğü TDK - Akarsu, 2. bası, Ankara, 1979); «cebriye, yazgıcılık, fatalizm» terimlerini eş anlamlı olarak verir. Cebriye terimine karşılık ilahiyattaki anlamı ile «determinizm» terimi kullanılır.

(32) Hâce Şemsüddin Muhammed Hâfız (1326 - 1390), lirik ve hikmetli gazelleri ile Doğu ve Batı'da tanınan İranlı şair.

(33) Camus'ye yöneltilen soru, sorunun yöneldiği kişinin kendi mantık ve düşünce sınırları içindedir. Evren'i yaratan Allah'a bizim düşünce ve kalıplarımız içinde «itiraz» yoktur. Sadece «soru» yöneltebilir, bu sorunlar üzerinde daha yeterli ve tatmin edici bilgi sahibi olmak için düşünebiliriz.

(34) «Lâ cebre ve lâ tefvize bel emr beyn-el-emreyn» (İmam-ı Sâdık a.s.). İnsan'a irade verilmiştir, bu sebeble de seçiminden sorumludur. Ancak, herkese verilen imkânlar eşit olmadığı ve seçilen seçeneğin sonuçlarını tam olarak meydana getirebilmek de başkalarının seçimleri ve elbette küllî irade ile sınırlı ve kayıtlı olduğu için, ne mutlak determinizm (cebr, belirlenimcilik), ne de tefviz (insana sınırsız bir istediğini yapma kudreti verildiğini savunan görüş) görüşü tam olarak doğrudur: «bel-emr beyn-el-emreyn.»

(35) «History» tarih anlamına; Historizm, tarih'in temel belirleyici olduğu görüş anlamınadır. (Metindeki not.)

(36) Türkiye'de «Mevlânâ» diye tanınan büyük şair ve arif Celâleddin-i Rumî (13. yy.)

(37) Türkiye'de Sosyoloji'nin kurucusu sayılan Ziya Gökalp'in (1875 - 1924) «sen - ben yokuz biz varız!» mısraı, ister istemez hatırlanıyor.

(38) Bu yeni bir konu değildir. Eskiden beri halk kültürü (folklor) ve halk inançlarında bu gibi sözler söylenmiştir (Metindeki not). — Şeriati'nin de yer yer belirttiği gibi, bütün bu görüşlerin tümü ile doğru olmayışları, içlerinde hiçbir gerçek payı olmadığı anlamına da gelmez. Bizde de Erzurumlu Şeyh İbrahim Hakkı'nın (18. yüzyıl) bu konuda bir eseri vardır.

(39) **Ralph Waldo Emerson** (1803 - 1882): Amerikalı feylesof ve şair. İdealist bir feylesof olarak tanındığından, belki de metinde nakledilen sözü, temel felsefesi ile ilgili değildir.

(40) Türk ana babadan Almanya'da doğan ve orada yetişen Türk gençlerinde gözlenen değişiklikler gibi. Ayrıca, çevrenin ve toplumun etkilerinin birey üzerindeki önemi konusu, İbn Haldun (1332 - 1406)'a kadar geri götürülebilir.

(41) Farsça'da, bizde «tasavvuf edebiyatı» veya «tarikat edebiyatı» dediğimiz konudaki şiir türlerine «irfanî» şiir denir.

(42) Daha önce adını andığımız Arap - İslâm Bilgini (1332 - 1406): 1332'de Tunus'da doğmuş, 1406'da Kahire'de ölmüştür. Dünya Tarihi'ne yazdığı «Mukaddime»sinde ileri sürdüğü düşünceler, Toplumbilim ve Tarih'in kanunlarını araştırması ve yalnızca olayları peşpeşe sıralamakla yetinmesi açısından ilgi çekicidir. Uygarlıkların doğuşu ve çöküşü üzerine ileri sürdüğü düşünceler, ve aktardığı gözlemler, çağdaşı ve daha sonraki Arap yazarlarından çok, Osmanlı fikir çevreleri üzerinde nisbeten etkili olmuş, özellikle 20. yüzyılda Batı toplumbilimci ve tarihçilerinin de ilgisini çekmiştir. Söylediklerinin doğruluk derecesi bir yana, yöntem ve bakış açısı, çağı gözönünde tutulduğunda, önemlidir.

(43) Vadi-i aşk besi dûr-u dırâz-est velî / Tayy şeved câdde-i sed-Säle be-âhî gâhî (Muhammed İkbal, Zebur-i Acem): «Aşk vadisi çok uzun ve ıraktır, ancak yüzyıllık yolun bazen bir«ah!» ile alındığı olur.»

(44) **Aşamalar Kuramı** (**Merhaleler** nazariyesi, Theorie des étapes, Theory of stages): (Rostow). Toplumların ekonomik gelişmesini, **geleneksel toplum**, **ön koşullar**, kalkış dönemi, ekonomik olgunluk dönemi, yüksek yığın tüketimi dönemi diye adlandırılan, birbirini izleyen beş dönemden oluştuğunu savunan kuram. (Prof. Dr. Ö. Ozankaya, Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü, 3. basım, Ankara, 1984) — Şeriati, herhalde henüz varılmayan dönemi de katarak altı aşamadan söz etmektedir.

(45) **Karl Jaspers** (1883 - 1969): Alman feylesofu.

(46) Hiç doğmamış da değildir. Ne var ki çoğunluk

Şeriati'nin belirttiği nitelikte **kalmıştır.**

(47) Fakat Batı'nın dış gözlemlerle en ileri sayılan, Teknoloji'de çok ileri gitmiş toplumları gözlemlenirse, önyargılar zindanı duvarlarının henüz ne kadar sağlam olduğu anlaşılır. Ne var ki bundan kurtulmak imkânsız değildir. Kur'an-ı Kerim bu nedenle **«akıl sahipleri»**ni düşünmeye çağırmakta ve «Babamızdan, ata geleneklerimizden böyle gördük» sözünü kabul etmemektedir.

(48) İşte bu sebepledir ki en büyük öğretici ve önder Rasûl-i Ekrem (S.A.) «Büyük cihad - küçük cihad» ayrımını yapmıştır.

(49) «Aceb in nîst ke i'câz-i Mesîhâ dârî
Aceb in-est ke bîmar-i to bîmâr-ter-est
Dâniş endûhte-i dil zi-kef endahte-î
'Âh zan nakd-i giran-mâye ke der-bahte î»
(Muhammed İkbal)

İkbal Batı bilginlerine gönderdiği ileti'de (mesaj, peyam) şöyle der: Hz. Isa'nın insanüstü gücüne sahip olmana değil, senin elindeki hastanın (Batı insanı'nın) eskisinden daha kötülemiş olmasına şaşılır. Bilgi yığdın, gönlü elinden verdin. Yazık o batırdığın değerli varlığa!

(50) Kur'an-ı Kerim, işte bu anlamda **«şifa»** olarak indirilmiştir (İsra, 82). **«Sadr»da olan,** işte yine «dördüncü zindan»ı ifade edebilir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim, «dördüncü zindan»dan kurtuluş yolunu gösteren, «Şifa» kaynağıdır. (Yunus, 75).

(51) Çok örnek arasından Yunus'un sözlerini analım: **İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsen / Ya nice okumaktır.** Kur'an-ı Kerim'in «Kitap yüklenenler» benzetmesi de burada hatırlanabilir.

(52) Hippi: ABD'de türeyip başka ülkelere de yayılan

gençlik akımı mensubu. Maddeci tüketim düzeninden kendini kurtarma özleminin belirtisi. Simgesi, çiçektir (Çiçek Çocukları). Haklı bir yadsımadan sonra çareyi çıkmaz sokaklarda arayan akımlardan, modası geçmeğe yüz tutan bir akım.

(53) Nirvana: Hırslarını, tutkularını yok edebilen, kendini yenebilen kişinin varabileceği üst manevi basamak. Benliğin çözülüp yok olması. Karşıtlarının kalktığı ve herşeyin teklik içinde çözüldüğü mutlak huzur aşaması.

(54) Remz'i hayât cûyi? Coz der tepiş neyâbî
Der kulzüm âremîden neng-est âb i cû râ
Şâdem ki âşıkân râ sûz-i devâm dâdi
Derman niyâferîdî âzâr-i cüst-u cû râ
Goftî me-cû visâlem bâlâter ez hayâlem
Özr-i nov âferidî eşk-i behâne-cû râ
Ez nâle ber-gülistan âşûb-i mahşer âver
Tâ dem be-sine pîçed megzâr hây-ü hû-râ.»
(M. İkbal)

(Hayatın sırrını mı arıyorsun? Onu ancak didinip çabalamakta bulursun. Irmağın suyuna denizde dinleniş ayıptır. Aşıklara sürekli yanış verdiğin, arayış derdine derman yaratmadığın için sevinçliyim. «Bana kavuşmayı arama, ben hayallerin çok çok üstündeyim.» dedin, akmaya bahane arayan gözyaşı için yeni bir özür yarattın. Feryadınla gülistanda mahşer kargaşası kopar, nefesin tükeninceye dek hây-ü huyu bırakma!)

(55) Bu yazar hakkında bilgim yok.

(56) Hollanda'nın ikinci büyük kenti. 2. Dünya Savaşı'nda önemli hasar görmüş ve yeniden onarılıp kurulmuştur.

(57) Tumân: Türkçe tümen kelimesinden Farsçaya geçmiştir. On Riyallik para birimi.
(58) Cambridge: Oxford ile birlikte İngiltere'nin en önemli üniversite kenti.
(59) Paris Üniversitesi merkezi.
(60) Bu terimin seçilmesinde de muhtemelen İkbal'in etkisi görülebilir.
(61) «Yabancılaşma»ya yol açarlar.
(62) İkbal'de de aşk ve akıl karşılaştırmasına ve Şeriati'nin belirttiği gibi aklın bu konudaki yetersizliğinin belirtilmesine çok rastlanır. Örneğin yukarıda da değindiğimiz ve Peyam ı Maşrık'da yer alan «Peyam» şiirine bakılabilir (Nakş-i Frenk - Peyâm).
(63) Vilfredo Pareto (1848 - 1923): İsviçreli feylesof, toplumbilimci ve iktisatçı.
(64) Bkz. İnsan (Dehr) Suresi, 7 - 9.
(65) Friedrich Nietzsche (1844-1900): Alman feylesofu.
(66) Nietzsche'nin bu denli övgüye değer olup olmadığı konusunda bir yargıya varmıyorum. Sadece, M. İkbal'in de Nietzsche ile ilgilendiğini belirtmekle yetiniyorum. Bu Konuda Câvidnâme'nin aslına ve A. Sehimmel'in Türkçe çevirisine (Ankara, 1958, s. 270 vd.) başvurulabilir. İkbal'in de bu feylesof hakkındaki fikirleri Batılı Hıristiyan düşünürlere oranla daha olumlu, Şeriati'ye oranla daha ılımlıdır. Şeriati, herhalde Nietzsche'nin ömrünün son dönemi hakkında benim şu anda bilmediğim bilgilere sahiptir. Nietzsche'nin bazı sözleri ise ancak «dîvane-ra kalem-nîst » hükmünün kapsamına girecek kabildendir. Sonunun iyi olduğunu umarım.
(67) İysâr (Arapça): Farsça'da «bezl etmek, cömertçe birisine sunmak, bir başkasını kendine üstün kılıp onun yararını kendi yararına üstün tutmak (birini özüne karşı kayırmak), kendi ihtiyaç duy-

duğu şeyi başkasına bağışlamak anlamına gelir (Ferheng-i Amid). Osmanlı Türkçesinde de «Esirgemeyip vermek, bezl etmek, ihtiyaçtan müstağni edecek surette vermek, döküp saçmak» anlamı verilmiştir (Türk Lügati, H. K. Kadri). Ş. Sami, ikrâm, i'zaz, ihtiyar, intihab anlamlarını verdikten sonra, cömert ve hesapsızca verme anlamını Arapça'da rastlayamadığını söyler (Kamûs-i Türkî). Şu halde «iysâr» sözcüğü Arapça olmakla birlikte en zengin anlamını Farsçada kullanılışı ile bulur. Bir inanç uğruna, bu inancın gerektirdiği fedakârlıkları gözünü kırpmadan ve hiç bir karşılık beklemeden yapmak anlamına gelir.

(68) Şu halde «Aşk» kavramı «İslâm» içinde ve «İysâr» mertebesinin yüce örneği Hüseyn gözönüne alınarak belirlenir.

(69) **S. Radhakrishnan** (1888 - 1975): Hind felsefesi ve din felsefesi üzerine çalışmaları ve Batı ile karşılaştırmaları ile tanınmış Hind feylesofu.

ÜÇÜNCÜ BASKIYA SONSÖZ

Merhum Şeriati'nin ilk üç «zindan»ı' önyargılar, yanlış bilgilendirme ve şartlandırmalar «zindan»ıdır. Şu halde insanın, aslında bu anlamda üç «zindan»ı yok, tek zindanı vardır. Bu da bilinçsizlik, bilgisizlik, sersemleştirilmişlik zindanıdır. Merhum Şeriati'nin dördüncü «zindan»ı ise, insanın **«kendisi»** değildir. Burada «zindan» olarak ifade edilen, «kendi»nin, «nefs» in «fücur»udur. Saptırılmış içgüdüler ve eğilimler zindanıdır. Allah'dan başkasına yönelen «tapınma»dır. «Putçuluk»tur. Bir insan aynı zamanda iki zindanda bulunamayacağına göre; konuyu daha anlaşılır hale getirmek için, şöyle diyebiliriz: İnsan; önyargılar ve yanlış bilgilenme ve şartlanmaların tutsağı iken, bir de «nefs» inin iblis iğvası ile saptırılmış kötü eğilimleri vardır ki bunlar da mahkûmun ayağında pranga gibidir.

Zindandan çıkmayı başarmış olanlar, ayaklarından prangayı da çıkarmalıdırlar. Yoksa zindandan çıkmış olmaları işe yaramaz, bu kez de pranganın ağırlığının azabını çekerler.

Resûl-i Ekrem (S.A.), sadece zindanın duvarlarını yıkmak, Kitab ve Hikmet öğretmek için değil, aynı zamanda bu prangaları da kırmak için gelmiştir. (Aglâl - bkz: Kur'an-ı Kerim).

Kitab ve Hikmet zindanın duvarlarını yıkar; ayaklardaki prangaları ise ancak Resûl-i Ekrem (S.A.) sevgisi (tevellâ) kırar, kısacası Resûl-i Ekrem (S.A.) kırar. Prangaların kırıldığını apaçık gördükten sonra, İlâhî sevgi yolunda ilerleyebiliriz.

Zindandan prangamızı sürükleyerek çıkmak ve «özlemle prangalar eskitmek» istemiyorsak İnsanlık Önderi'ni çok sevelim.

Gönlümüze soralım: Seviyor muyuz? Cevap «O'nu değil başkasını seviyorum» ise, **«dâllîn»** arasındayız demektir, «sevmek değil - neüzübillah - nefret ediyorum!» ise, **«Magdûb-i aleyhim»** gürûhundanız demektir. (Allah saklasın). **Tevellâsın - teberrâsın bilen uşşâka aşk olsun! / Tarikatte budur erkân buna illâ belâ olmaz!** (Fasîh Dede)

Pranga zindandan daha beterdir. Zindan içinde prangasız yaşanır, fakat zindan dışında prangalı yaşanmaz.

Zindandan da prangadan da kurtuluşun tek çaresi vardır. **Muhammed** (S.A.)!

Lâfı dolandırmayalım! Utanmazlardan utanmayalım!

Burada karşımıza şu sorun çıkıyor: Bize

insanlık Önderi'ni (S.A.) yanlış tanıtmak ve böylece O'nu çok sevmemizi önlemek için, bizi yanlış bilgilere, ön-yargılara, Merhum Şeriati' nin deyimi ile «Karşı-Din» tezahürlerine tutsak etmişlerdir. Daha yetişme çağında iken, yanlış bir eğitim ve çevre şartları içinde karanlıklara mahkûm olan kişi, bu karanlık içinde bir de bakar ki ayağına pranga vurulmuş ve sürüklenmez bir gülle bağlanmıştır. Bu da, herkesin meşrebine göre «put»laştırdığı, Allah'dan çok sevdiği nesnedir.

Zindanın duvarları; kesme taştan ve sapasağlam değildir. İblis'de bu güç yoktur. Zulmetlerden, karanlıklardan ibarettir. Resûl-i Ekrem (S.A.), bu karanlıkları gideren Nûr kandilidir. Şu halde zindan «karanlık» demektir. Işık olan yerde zindan yoktur.

Pranganın ise bir «öznel» gerçekliği vardır. Gönül evine yerleştirilen «put»a bağlılık simgesidir. Şu halde bundan kurtulmanın çaresi, «put»a yönelmiş sevgiyi ondan çözmek, Allah'a yöneltmektir. İşte Resûl-i Ekrem (S.A.) burada sadece bir «Öğretici» değil, aynı zamanda «velâyet sahibi» olarak, putları gönlümüzden çıkarmada ve ayaklarımızdaki prangaları kırmada bize yardımcı olur.

Bu konu üzerinde düşünmemize vesile olan Şeriati'yi rahmetle anıyorum.

H. Hatemî

Dr. Ali Şeriati (1933-1977), İranlı toplumbilimci ve İslâm düşünürü. Paris'te doktora yaptıktan sonra İran'a döndü. Kadro, unvan ve serveti değil, mustaz'aflar uğruna kendini adama yolunu seçti. Tutuklandı ve "serbest" bırakıldıktan sonra da düşünmeyi ve konuşmayı sürdürdü. Kısa süren hayatı; düşünme, konuşma, yazma ve yol gösterme ile dolu geçti. İran gençliği üzerindeki etkilerinden rahatsız olan yönetim, daha önce de denenmiş bir düzene başvurdu: Ali Şeriati'ye yurtdışına çıkış izni verdi (Mayıs 1977). Bu çıkışından bir ay sonra Londra'da, "eceli ile ölmesi" sağlanarak, gizli ellerle şehit edildi (18/19 Haziran 1977). Şehadeti, onu büsbütün simgeleştirdi ve etkisini güçlendirdi. Elinizdeki kitapçık, Şeriati'nin bir konuşmasının metnidir.

işaret

ISBN 975-350-018-1